

“ГЛОБ ИНТЕРНЭШНЛ” ТББ

АНУ-ын ЭЛЧИН САЙДЫН ЯАМ

ТӨРИЙН НУУЦ БА МЭДЭЭЛЛИЙН ЭРХ ЧӨЛӨӨ

2006 он

Монгол дахь АНУ-ын Элчийн сайдын Яамны санхүүжилтээр хэрэгжүүлсэн “Төрийн нууц ба Мэдээллийн эрх чөлөө” төслийн хүрээнд “Глоб Интернэшнл” ТББ-аас эрхлэн гаргав.

Бэлтгэсэн: Х.Наранжаргал
Д.Мөнхбүрэн
Г.Даваахүү
Д.Оросоо
Д.Саранчимэг
Ж.Энхнасан
Т.Доржханд
А.Түвшинтулга
С.Радченко
Б.Галаарид
Ч.Чойсамба
Ж.Амарсанаа
Ж.Энхтуул
Ж.Даариймаа
Г.Ууганбаяр
С.Баяраа
С.Дулмаа
Жаккюлине Браун
Г.Нарангарав
Ж.Энхжаргал

ӨМНӨХ ҮГ

I. ХУУЛИЙН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

- 1.1. Танилцуулга
- 1.2. Үндэсний аюулгүй байдал ба мэдээллийн эрх чөлөө
- 1.3. Монгол Улсад үйлчилж байсан улсын нууцтай холбоотой эрх зүйн актын тухайд
- 1.4. Монгол Улсын төрийн нууц болон төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуульд хийсэн дүн шинжилгээ
- 1.5. Төрийн нууцтай холбоотой хэвлэл мэдээлэл дээр гарсан нийтлэл, мэдээллийн талаархи судалгаа
- 1.6. Гадаад орны нууцын хуулиудын харьцуулсан судалгаа
- 1.7. Дүгнэлт, зөвлөмж
- 1.8. Хавсралтууд

Хавсралт 1: Өмнөд Солонгосын Бүгд Найрамдах Улс

Хавсралт 2: Их Британийн Умард Ирландын Нэгдсэн Вант Улс

II. “ИРГЭДИЙН МЭДЭЭЛЭЛ ОЛЖ АВАХ НӨХЦӨЛ БОЛОМЖ” СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

- 2.1 Оршил
- 2.2 Судалгааны хэрэгцээ, шаардлага
- 2.3 Судалгааны зорилго
- 2.4 Судалгааны арга
- 2.5 Судалгааны хугацаа, хүрээ
- 2.6 Мэдээллийн ангилал
- 2.7 Судалгааны үр дүн
- 2.8 Хүссэн мэдээлэл, үр дүн
- 2.9 Кейс
- 2.10 Судалгааны явцад тохиолдсон хүндрэл, бэрхшээл
- 2.11 Дүгнэлт

III. ӨӨРЧЛӨЛТӨД ДУУДАХ НЬ /Уриалга/

ӨМНӨХ ҮГ

Энэхүү тайланг бэлтгэж хэвлүүлэхэд тусламж үзүүлсэн Улаанбаатар хот дахь АНУ-ын Элчин сайдын яаманд талархал илэрхийлье.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 1.2-т “Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн” хэмээн заасан байдаг.

Ардчиллын гол зарчмуудыг ил тод байдал, нээлттэй байдал хангадаг. Мэдээлэл бол сайн засаглалын суурь бөгөөд салшгүй хэсэг юм.

Монголын Засгийн газар ил тод нээлттэй байх тухайгаа байнга амладаг. Энэ нь төрийн ажиллагааны үйл ажиллагааны үндсэн зарчим гэдгийг олон хуульд заасан байдаг.

Монголын Засгийн газрын 2004-2008 оны Үйл ажиллагааны хөтөлбөрт “иргэдийн аливаа мэдээлэл олж авах эрхийг хангах” тухай заажээ.

2003 онд УИХ-аар батлагдсан Хүний Эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрийн “Мэдээллийн эрх чөлөө, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө” хэмээх 2.2.5-р зүйлийн нэг дэх хэсэгт зааснаар “Нууц хамгаалах хуулиудаар тогтоосон илүүц хязгаарлалтыг арилгах зэргээр төрийн хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагааны ил тод байдлыг хангаж, энэ талаар иргэд, хэвлэл мэдээллийн ажилтны хүсэлт шаардлагаар мэдээлэл гаргаж өгөх үүрэг хариуцлага, иргэдээс мэдээлэл олж авах, түгээх эрхийг нь нарийвчлан тодорхойлсон хууль, эрх зүйн үндсийг бүрдүүлэх” үүргийг Засгийн газар хүлээсэн байна.

2002 онд УИХ-ын баталсан Авилгатай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийн 2.3 зүйлд “Үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд хууль дээдлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх, нийгмийн шударга ёс, тэгш байдлыг хангах, олон нийтэд ил тод байх, бусад улс, олон улсын байгууллагын дэвшилтэт арга, туршлагыг харгалзах зарчмыг баримтална” гэжээ.

Засгийн газар 2003 онд болсон Ардчиллыг шинээр болон сэргээн тогтоосон улсуудын олон улсын 5-р бага хурлын үеэр баталсан “Улаанбаатарын тунхаглал”-д “Ардчилал бол нээлттэй, ил тод нийгэм” болохыг хүлээн зөвшөөрч, “Нээлттэй, ил тод нийгэм мэдээлэл чөлөөтэй бүрдүүлэх, эрэлхийлэх болох түгээхийг “хөхиүлэн дэмжинэ” гэж амалжээ.

Гэсэн хэдий ч мэдээлэл олж авах талаар албаны баримт бичгийг одоо үйлчилж буй хязгаарлалтууд, ялангуяа бараг бүх зүйлийг “нууц” хэмээн тодорхой бус хугацаагаар олон нийтийн үзэл бодлоос далдлах боломж олгож буй нь манай засгийн газрын ил тод, нээлттэй байх амлалттай зөрчилдөж байна. Шаардлагагүй нууц төрийн түшмэдийн хариуцлагагүй байдлыг өөгшүүлдэг билээ.

2002 онд “Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллага Лондон хотноо төвтэй олон улсын “19-р зүйл” (ARTICLE 19) байгууллагатай хамтран

“Монгол Улс шилжилтийн үед. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх болон мэдээллийн эрх чөлөөнд нөлөөлж буй Монгол Улсын хуулиудад хийсэн задлан шинжилгээ”-ний тайланг анх удаа бэлтгэн гаргасан юм. Тэр үед манай хуульчид тухайн үед үйлчилж байсан 232 хуулийг судалж үзээд үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээллийн болон хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөтэй холбоотой 91 хууль, хуулийн заалт байгааг тогтоосон юм. Задлан шинжилгээний тайлангийн 7-р бүлэг төрийн нууц, мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хөндсөн. Тайланд “Монгол улсад төрийн байгууллагын нээлттэй байдал хангалтгүй байгаа нь гол бэрхшээл юм” хэмээн тэмдэглэжээ.

Монголд иргэдийн мэдээлэлтэй байх эрх, мэдэх эрх төрийн нууц, байгууллагын нууц, хувийн нууцын тухай хууль болон бусад олон хууль тогтоомжоор хязгаарлагддаг.

Та бүхэнд толилуулж буй энэ тайланд төрийн нууцын тухай хөндөж буй бөгөөд Монгол Улсад төрийн нууцыг Төрийн нууцын тухай гол хууль, төрийн нууцын жагсаалтын тухай хуулиар зохицуулдаг.

“Глоб Интернэшнл” ТББ, “19-р зүйл” байгууллагын судалгаагаар хуульчид одоо үйлчилж буй төрийн нууцтай холбоотой хуульд дараахь доголдол байна гэж үзсэн юм.

- Төрийн нууцлалын хүрээ туйлын өргөн,
- Нууцын хугацаа хэтэрхий урт,
- Төрийн нууцын жагсаалтын тухай хууль төрийн нууцын хуулиас давсан,
- Төрийн нууцыг задруулсан хүнийг 8 жилээр хорихоор Эрүүгийн хуульд заасан нь “Үндэсний аюулгүй байдал, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө, мэдээлэл олж авах тухай” Жоханнесбургийн зарчимтай харшилж,
- Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, Гадаад Худалдааны арбитрын тухай хууль, Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль, Иргэдээс төрийн байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл гомдол гаргах тухай хууль, Геодези, зураг зүйн тухай хууль болон бусад олон хуульд янз бүрийн замаар төрийн нууцыг хамгаалах тухай зүйл заалт орсон нь төрийн нууцын тухай ерөнхий хуультай зөрчилдсөн байна.

Эдгээрийг үндэслэн дээрх хоёр байгууллагаас дараахь зөвлөмжийг гаргасан билээ.

- Хууль ёсны эрх ашигт үйлчлэхгүй байгаа, төрийн нууцтай холбоотой болон бусад хуульд заасан нууцын журмыг эргэн нягталж, өөрчлөн шинэчлэх;
- Нууцтай холбоотой хууль, тэдгээрийн зүйл заалтууд нь үлэмж хор хохирол учруулах шалгуур, ялангуяа тэрхүү хор хохирол нь олон нийтийн эрх ашгаас илүү байх шаардлагад нийцэж байх.

Иймд “Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллага нь Монголын Төрийн нууцын тухай хуулийг манайхтай адил төстэй бусад улс орны ийм хуультай харьцуулж судалгаа хийх, Төрийн нууцын тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгын төсөл боловсруулах замаар нууцын хуулийн шинэтгэл хийх төслийг санаачилсан билээ.

Энэхүү тайлангаас та бүхэн төслийн багийн хийж гүйцэтгэсэн хуулийн харьцуулсан судалгаа, мэдээлэл авах боломж нөхцөлийн судалгаатай танилцах болно.

Эцэст нь бид Монголын хууль тогтоогч, эрх баригчдыг өөрчлөлтөд дуудан уриалж байгаа бөгөөд уриалгыг энд хавсаргасан юм.

Төслийн удирдагч Х. Наранжаргал

1. “Төрийн нууц ба мэдээллийн эрх чөлөө” хуулийн харцуулсан судалгааны тайлан

1.1 Танилцуулга

Хүний эрх гэдэг ойлголт нь өөрөө хүний төрөлх мөн чанарыг илэрхийлдгээс гадна төрийг хуулиар хязгаарлаж, хуулиас гадуур гишгэж дураараа авирлах явдлаас урьдчилан сэргийлэх, тийм үйл ажиллагааг нь таслан зогсоох, эргээд хариуцлага тооцох үндэслэл болж байдаг билээ. Эдгээрийг бүгдийг нь иргэдийн зүгээс төрд тавьж буй хяналт гэж ойлгоно. Иргэд төрд хяналт тавих эрхээ бодитойгоор эдлэхийн тулд ардчилсан нийгмийн нэгэн тулгуур багана болох, иргэдийн харах нүд, сонсох чих болж байдаг чөлөөт, бие даасан, хүчирхэг, хараат бус хэвлэл, мэдээллийн эрх чөлөө, мэдэх эрхийг баталгаажуулах явдал юм.

“Иргэн төр, засгийн газрын мэдээллийг олж авах чадвартай байх нь ардчиллын үндсэн зарчмын нэг юм”. Чөлөөт илэрхийллийн төлөө дэлхийн кампанит ажлыг эрхэлдэг “19-р зүйл байгууллагаас” мэдээлэл нь ардчиллын хүчилтөрөгч болохыг тодорхойлсон байдаг. Ардчиллын мөн чанар нь нийгмийн гишүүд дундаасаа сонгосон хэсгээр өөрсдийгөө төлөөлүүлэн төр бариулаад, тэдний үйл ажиллагаанд ямагт идэвхитэй оролцох, хяналт тавих, хариуцлага тооцох өргөн боломжтой байх явдлаар тодорхойлогдоно. Мэдээлэлгүйгээр энэ боломж хязгаарлагдмал юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуульд “итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй...”¹, “төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй. Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хуулиар тогтоон хамгаална”² гэж заасан байдаг. “Төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих”, “Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор” гэсэн томъёоллууд нь задруулбал Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд аюул занал учруулж болзошгүй мэдээллүүдийг хамруулна гэж ойлгогддог. Нөгөө талаар ил тод байснаараа төр засгийн байгууллага ч

¹ Үндсэн хуульд 16 дугаар зүйлийн 16 дахь хэсэгт

² Үндсэн хуульд 16 дугаар зүйлийн 17 дахь хэсэгт

ажлаа илүү сайн хийдэг. Учир нь тушаал зааврыг урьдчилан таниулж, олон нийтийн оролцоотойгоор гаргах нь биелэгдэхэд нь ч дэмтэй байдаг. Олон нийтийн ухаан бодол, үзэл санаа тодорхой хэмжээгээр тусгагдсан шийдвэрийн чанар ч илүү байдаг.

Одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж буй хууль тогтоомжоор Монголд мэдээллийн эрх чөлөө хязгаартай бөгөөд тодорхой хугацаа заалгүй “нууц” гэсэн ангиллын дор олон нийтээс аливаа зүйлийг нууцалж болдог учраас нээлттэй байхыг амлаж буй Монголын Засгийн газрын үзэл баримтлалтай хууль тогтоомж нь зөрчилдөж байна. Онцын шаардлагагүй зүйлийг нууцалж байгаа нь төрийн албан хаагчдын дунд хариуцлагагүй байдал үүсгэж байгааг өмнө нь “Глоб Интернэшнл” ТББ ба “19 зүйл” байгууллагын хамтарсан тайлан, судлаач Сергей Радченкогийн түүвэр судалгааны үр дүнгүүд харуулдаг.

Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалтын тухай хууль зэрэг ерөнхий хуулиар Монголд төрийн нууцыг хамгаалдаг бөгөөд энэ нь цаг үеэсээ хоцорсон, хүний эрхийг илүүцээр хязгаарласан учраас бид энэхүү судалгаагаар үндэсний аюулгүй байдал ба төрийн нууцын уялдаа холбоо, харилцан хамаарал, түүхэн болон уламжлалт зохицуулалт, ижил төстэй орчин нөхцөл бүхий болон дэвшилтэт зохицуулалттай улс орнуудын хуультай харьцуулан судалж, Монгол улсад төрийн нууцын хууль тогтоомжийн шинэтгэл хийх хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлов.

Мэдээллийн эрх чөлөөний олон улсын стандарт, зарчимд тулгуурлан дүн шинжилгээ хийж, үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах шаардлага, мэдээллийн эрх чөлөөний стандарт, хэм хэмжээг үндэс болгон төрийн нууцтай холбоотой хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох чиглэлээр тайлан бэлтгэж тодорхой санал, зөвлөмж гаргасан болно.

Судалгааны ажлын зорилго

Мэдээллийн эрх чөлөөний олон улсын стандарт, зарчимд тулгуурлан Монгол Улсын Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуульд дүн шинжилгээ хийж, уг хуулиудыг шилжилтийн үеийн болон бусад орны ижил төстэй хууль тогтоомжтой харьцуулан судлах, хуулийн шинэ төсөлд оруулах саналыг боловсруулах

Судалгааны баг

Судалгааны баг нь хуульч Д.Мөнхбүрэн, Д.Оросоо, Д.Саранчимэг, Ж.Энхнасан, М.Доржханд, Г.Даваахүү, А.Түвшинтулга нарын судлаачдаас бүрдэнэ.

Судалгааны хүрээ

1. Мэдээллийн эрх чөлөө, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх, үг хэлэх, мэдэх эрх, ил тод байдал, үндэсний аюулгүй байдал, нууцын талаархи олон улсын стандарт, хэм хэмжээ, үзэл санаа, зарчим зэрэг олон улсын эх сурвалжийг судлах

2. Монгол Улсын Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуульд дүн шинжилгээ хийх

3. Монгол Улсын Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийг шилжилтийн үеийн болон бусад орны ижил төстэй хуультай харьцуулан судлах (1.ОХУ, 2.Киргизийн БНУ, 3.Таджикстан, 4.Туркменстан, 5.Украин, 6.Гүрж, 7.Казакстан, 8.Солонгос, 9.ИБУИНВУ, 10.ХБНГУ)

1.2 Үндэсний аюулгүй байдал ба мэдээллийн эрх чөлөө

Либертари үзэл ёсоор хүн бүр жам ёсны эрхтэй байдаг. Хувь хүний эрх нь төр засаг үүсэхээс өмнө байсан бөгөөд хүмүүс эрхээ хамгаалахын тулд төрийг бий болгосон. Төр засаг хүний эрхийг зөрчих, хязгаарлах тохиолдолд хувь хүн эсэргүүцэх эрхтэй. Иймд хувь хүн төр засагт өөрийн үзэл бодлоо илэрхийлэх, төр засгаас мэдээлэл шаардах нь зүй ёсны хэрэг болно. Үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээлэл хайх, олж авах, түгээх эрх нь төр засгийг хянах, цагдах арга зам болдог.

Жакоб Буркхард (Jacob Burckhardt)-ын өгүүлснээр засгийн эрхийг хэн барьж байснаас үл хамааран засаг өөрөө нүгэлт зүйл юм. Засаг бол эрх барьж байгаа хүмүүсийг эвдэн завхруулж, эрх мэдлээ урвуулан хэрэглэхэд хүргэх хандлагатай байдаг. Зөвхөн хэмжээгүй эрхт хаад, сурвалжит язгууртан нар төдийгүй, ардчиллаар төрийн эрх барьж буй олонхи ч хэтрэх тийшээ амархан ханддаг³.

Төр засаг хийгээд аливаа төвлөрсөн эрх мэдэл бол аюултай зүйл юм. Иймд либертари үзэл нь төрийн төвлөрсөн эрх мэдлийг задлах, хязгаарлах хэрэгтэй гэж үздэг. Төрийн эрх мэдлийг хуулиар гурав хувааж хязгаарлалт тогтоодог, мөн төрийг ил тод, нээлттэй болгож, иргэний мэдээлэл авах эрх, мэдээллийн эрх чөлөөг баталгаажуулах замаар төрийн эрх мэдэлд хяналт хязгаарлалт тогтоодог. Олон нийтэд ил тод байгаа төр засаг эрх мэдлээ зүй ёсны дагуу л хэрэгжүүлдэг. Хэрвээ төр засаг хаалттай байх юм бол төрийн эрх мэдлийг хэд хуваагаад ч нэмэргүй байх бөгөөд энэ нь зөвхөн хэлбэрийн асуудал болж хувирна. Харин мэдээллийн эрх чөлөөг хөгжүүлээд, мэдээлэл хайх, олж авах, түгээх эрхийг хамгаалж, төр засгийг ил тод, нээлттэй болгох юм бол төрийн эрх мэдлийг жинхэнэ утгаар нь хуваарилж, хязгаарлалт тогтоож чадна. Төрийн эрх мэдэлд хэрхэн хуваарилалт хийсэн, тэр нь яаж ажиллаж байгаа нь олон нийтэд нээлттэй харагдаж байх хэрэгтэй. Ингэж байж эрх мэдлийн хуваарилалт үр дүнгээ өгнө.

Иймд мэдээллийн эрх чөлөө нь зөвхөн мэдээлэл авах тухай хэрэг бус, засгийн эрх ард түмний гарт байх, төрийг удирдах хэрэгт иргэд оролцох, төрийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих, үзэл бодол, санал шүүмжээ төр засагт илэрхийлэх зэрэг өргөн утга агуулгатай билээ.

1.2. Үндэсний аюулгүй байдал ба Мэдээллийн эрх чөлөө

Улс, үндэстний үндэсний аюулгүй байдлын тухай үзэл санаа өнө эртний түүхэн улбаатай бөгөөд төрийн амар амгалан байдал, үндэсний тусгаар тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, нийгмийн эв нэгдлийг хангах, гадны түрэмгий халдлага болон бусад аюул заналаас сэргийлэн хамгаалах гэсэн утга агуулгыг илэрхийлж ирсэн байна.

Улс төр, эдийн засаг, цэрэг, нийгэм-оюун санааны болон бусад бүхий л салбарыг хамарч байсан “Хүйтэн дайн” дууссаны дараа дэлхий дахинаа эрчимтэй өрнөсөн үйл явц, хамгийн гол нь Монгол Улсын дотоод, гадаад байдалд 1990-ээд оноос хойш гарсан гүн гүнзгий өөрчлөлттэй уялдан “үндэсний аюулгүй байдал” хэмээх ойлголт орчин үеийн нийтлэг агуулга, хэмжүүрээр шинэ тутам яригдах болж, улмаар Монгол Улсад хэтдээ учирч болзошгүй аюул занал, түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга механизмын талаар цэгцтэй нэг мөр ойлголт, бодлогыг боловсруулан, аюулгүй байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлс, аюулгүй байдлыг хангах арга зам, түүний баталгаа зэргийг тогтоодог. Төр засаг нийтийн эрх ашиг сонирхлыг хамгаалж байгаа гэдэг утгаараа үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах үүрэг хүлээдэг. Монгол Улсын Их хурлаас 1994 онд Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг батлан гаргасан бөгөөд Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл бодлын үндэс нь эх оронч үндэсний үзэл юм.

Тусгаар тогтнол, аюулгүй байдлыг хангах нь төрийн үндсэн тулгуур чиг үүрэг байдаг.⁴ Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 1 дэх хэсэгт “Монгол Улсын Үндсэн хууль нь Монгол Улсын ард иргэд, нийгмийн бүх хэсэг бүлгийн нийтлэг ашиг сонирхлын цогцолсон илэрхийлэл мөн” гээд, Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал гэж “Монгол Улсын үндэсний язгуур ашиг сонирхолыг хангах гадаад, дотоод таатай нөхцөл баталгаатай хангагдсан байхыг хэлнэ” хэмээн тодорхойлжээ.

“Үндэсний язгуур ашиг сонирхолд Монголын ард түмэн, соёл иргэншил оршин тогтнох, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хилийн халдашгүй байдал, эдийн засгийн харьцангуй бие даасан байдал, экологийн тэнцвэрт хөгжил, үндэсний эв нэгдэл багтах бөгөөд төр, ард түмний онцгой анхаарал, хамгаалалтад байна” гэжээ.

Үзэл баримтлалд үндэсний аюулгүй байдлын бүтцийг ийнхүү тодорхойлохын зэрэгцээ салбар бүрт сөргөөр нөлөөлж болзошгүй гадаад, дотоод хүчин зүйлийг тооцож, аюулгүй байдлыг хангах арга замыг мөн тодорхойлсон байна. Тухайлбал: “Үндэсний аюулгүй байдлын нийгэм, улс төр, зохион байгуулалт, эдийн засаг, дипломат, цэрэг, тагнуул, хууль зүйн аргаар дангаараа буюу олон улсын хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх замаар хангана” гэж заажээ. Үзэл баримтлалын өөр нэг чухал санаа бол болзошгүй аливаа аюул заналыг урьдчилан танин мэдэж, түүнээс сэргийлэн хамгаалах арга хэмжээг цаг алдалгүй авч байх тухай санаа мөн. Өөрөөр хэлбэл, Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах үндсэн арга хэрэгсэл нь баттай мэдээлэл,

нарийн судалгаа, тооцооны үндсэн дээр үйл явдлын өрнөлт, хөгжлийг урьдаас харж, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах явдал юм.

Түүнчлэн үзэл баримтлалд үндэсний аюулгүй байдлын үндсэн баталгаа нь Монголын ард түмэн өөрөө, Монгол улсын төр мөн болохыг тодорхойлон заасан нь үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад төр, түүний нийт байгууллага, албан тушаалтан, улс төрийн болон төрийн бус байгууллага, аж ахуйн нэгж, төдийгүй ард иргэд бүгдээрээ идэвхтэй оролцох ёстойг харуулж байна.

Үндэсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх хүчин зүйлийг эх сурвалжаар нь дотоод, гадаад, цаг хугацааны хувьд гэнэтийн, тодорхой хугацааны, түүхэн нэгэн үеийн, мөнхийн гэж ангилж болно. Мөн шинж чанарынх нь үүднээс объектив, субъектив, учруулах аюулын магадлалаар нь бодит болон болзошгүй гэж ангилна. Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, бэхжүүлэх бодлого нь аливаа аюулыг “болзошгүй” үед нь тодруулах, тогтоож арилгах, субъектив аюулыг цаг тухайд нь арилгах замаар объектив аюулыг арилгах, урьдчилан сэргийлэхэд чиглэнэ.

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлыг үзэл баримтлалд зааснаар:
Монгол Улсын оршин тогтнохын аюулгүй байдал гэдэгт Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, улсын хилийн халдашгүй дархан байдал хангагдсаныг,

Нийгэм-төрийн байгууллын аюулгүй байдал гэдэгт Монгол Улсын Үндсэн хуулиар бататгагдсан төр, нийгэм-эдийн засгийн тогтолцоо, төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчмууд, түүнчлэн хүний эрх, эрх чөлөө баталгаажсан байхыг,

Иргэдийн эрх, эрх чөлөөний аюулгүй байдал гэж бие хүн өөрийн хийгээд эх орон, ард түмнийхээ ашиг сонирхлын төлөө биеийн болон оюуны хүч чадавхиа бүрэн зориулах, олон улсын гэрээний дагуу хүний эрхийн асуудлаар Монгол Улсын хүлээсэн үүрэг хэрэгжих нөхцөл бүрдсэн байхыг,

Эдийн засгийн аюулгүй байдал гэж дотоод нөөц бололцоогоо ашиглан нөхөн үйлдвэрлэл явуулах, ард түмнийхээ хэрэгцээг хангах, тусгаар тогтносон байдлаа бэхжүүлэх эдийн засгийн чадавхитай байх, шаардлагатай нөхцөлд улс орноо тодорхой хугацаагаар тэтгэж чадах эдийн засгийн бүтэц бүрдсэн байдлыг,

Шинжлэх ухаан, технологийн аюулгүй байдал гэж өөрийн орны экологийн өвөрмөц нөхцөлд технологи болон мэдээлэл судалгааг улс орныхоо хөгжилд ашиглах, шинжлэх ухааны үндэсний чадамжийг дээшлүүлэх, оюуны үйлдвэрлэлийн өрсөлдөх чадварыг хангасан нөхцөл байдлыг ойлгоно.

Мэдээллийн аюулгүй байдал гэж төрөөс улс орны дотоод, гадаад бодит байдлыг зөв үнэлж, оновчтой шийдвэр гаргах, Үндсэн хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардагдах мэдээллээр төрийн байгууллага, ард иргэд хангагдсан, Монгол Улсын талаар гадаадад мэдээлэл тархах нөхцөл хангагдсан байдлыг,

Монголын соёл иргэншлийн аюулгүй байдал гэж Монгол түмэн, Монгол төр оршин тогтнож хөгжихийн үндэс болсон үндэсний хэл бичиг, түүх, соёл, зан заншил хадгалагдах, Монгол хүн ард үүрд оршин амьдрах нөхцөл байдлыг,

Хүн ам, удмын сангийн аюулгүй байдал гэж Монгол Улсын хүн амын эрүүл мэнд, удмын сан, тогтвортой өсөлт хадгалагдаж, хамгаалагдсан нөхцөл байдлыг,

Экологийн аюулгүй байдал гэж байгаль цаг уурын өөрчлөлт болон байгалийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах бодлогын харьцаа алдагдсанаас хүний амьдрах орчин, эдийн засагт үүсэх сөрөг нөлөөллөөс сэргийлэх нөхцөл хангагдсан байдлыг тус тус ойлгохоор тодорхойлжээ.

Монгол Улсын төр **нэгдүгээрт**: улс орны дотоод, гадаад бодит байдлыг зөв үнэлж, оновчтой шийдвэр гаргаж хэрэгжүүлэх, **хоёрдугаарт**: Үндсэн хуулиар олгогдсон бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхэд шаардагдах мэдээллээр төрийн байгууллага, иргэдийг хангах буюу тийнхүү хангагдсан байх нөхцлийг бүрдүүлэх үүрэгтэй.

Хүн төрөлхтний өнөөгийн хөгжлийн гол онцлог, шийдвэрлэх хүчин зүйл бол хувь хүний болон хамт олны амьдралд, бүх л бүтэн улс гүрэн, төдийгүй дэлхийн хамтын нийгэмлэгийн амьдралд маш идэвхтэй нөлөөлж байгаа мэдээлэл юм. Үүнтэй уялдан мэдээллийн салбар дахь иргэн, төрийн ашиг сонирхол, учирч болох аюул занал, бусад хүчин зүйлийг ойлгож тодорхойлох нь маш чухал гэж үздэг байна.

Мэдээллийг хувь хүн, нийгэм, төрийн ашиг сонирхолд харшаар ашиглах тохиолдолд улс, үндэстэнд учирч болох хор хохирол эд материалын хэмжээ хүрээнээс хальж, улс төр, нийгэм-эдийн засгийн, олон улсын харилцааны хүрээн дүлэж хор үршиг үчруулах үр дагавартай байж болно. Үүнээс үүдэн иргэн, байгууллага, төр өөрөө мэдээлэл чөлөөтэй олж авах, түгээх, ашиглах эрхийг хамгаалахаас гадна мэдээллийн улсын нөөцийг хамгаалах, түүнийг ариг гамтай зарцуулах зэрэг олон асуудлыг тодорхойлсон мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах төрийн бодлогын тухай яригдах болсон байна.

Өнөөдрийн байдлаар 1995 онд батлагдсан нууцын тухай багц хуулиуд болон 2004 онд шинэчлэн найруулсан Улсын нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийг эс тооцвол мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах эрх зүйн орчин цогцоороо бүрдээгүй байна гэж үзнэ. Иймд юуны өмнө мэдээлэл бий болгох, цуглуулах, боловсруулах, хуримтлуулах, хадгалах, хайх, түгээх, түүнчлэн мэдээлэл болон мэдээлэлжүүлэлтийг хамгаалах асуудлыг зохицуулсан хууль /хэд хэдэн хууль байж болно/ гаргах шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл мэдээллийг зөвхөн нууцад хамаарах гэдэг үүднээс хуульчлан хамгаалах бус, харин нь мэдээллийн өнөөгийн ач холбогдлоор нь, иргэд Үндсэн хуульд заасан мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхээ бодитой эдлэх эрх зүйн механизмыг бүрдүүлэх том агуулгаар төр авч үзвэл зохино.

Үндэсний аюулгүй байдал алдагдах нь улс оршин тогтнох, иргэдийн эрх, эрх чөлөөний аюулгүй байдал алдагдах ноцтой үр дагавартай тул нууцыг чанд хамгаалах учиртай.

Үндэсний аюулгүй байдал, түүнийг хамгаалах асуудал нь мэдээллийн эрх чөлөөг түгээн дэлгэрүүлэх, мэдээллийн чөлөөт урсгалд хязгаарлалт болох ёсгүй. Мэдээллийн эрх чөлөө нь үндэсний аюулгүй байдал, төр, байгууллага, хувь хүний нууцын тухай хуулиар хамгаалснаас бусад мэдээлэлд хамаардаг ойлголт билээ. Гэхдээ үндэсний аюулгүй байдалд

буюу төрийн нууцад хамааруулах шаардлагагүй, үндэсний аюулгүй байдалд хохирол учруулахгүй мэдээллийг төрийн нууцад хамааруулах нь мэдээллийн эрх чөлөөг хязгаарлаж байгаа нэг хэлбэр мөн.

Олон жилийн турш, үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээлэл олж авах эрх чөлөөний хоорондын харилцаа нь шүүх болон олон улсын байгууллага, хууль тогтоогчдын шийдвэр аль алианаар нь ихээхэн судлагдсаар ирсэн. Нууцтай холбоотойгоор тогтоосон үндэсний аюулгүй байдлын хязгаарлалттай холбоотой зарчмыг өөртөө агуулсан ихэнх мэдээллүүд нь “Үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээлэл олж авах Үндэсний аюулгүй байдлын талаарх” Жоханнесбургийн зарчмуудаар хангагддаг. Энэ зарчмууд нь үндэстнүүдийн нийгэмлэгээс хүлээн зөвшөөрсөн эрх зүйн нийтлэг зарчмууд, төрийн үйл ажиллагааг хөгжүүлэх хүний эрхийг хамгаалах стандартууд, олон улсын эрх зүйд үндэслэгдсэн бөгөөд энэ салбартаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн судлаачдын хэсгээс боловсруулагдсан юм. Тэдгээрт үндэсний аюулгүй байдалтай холбоотой мэдээллийг нууцлах түгээмэл стандартуудыг тоймлон тогтоосон байдаг.

Үндэсний аюулгүй байдал ба төрийн нууц

Мэдээллийн салбар дахь техник, технологийн асар хурдацтай хөгжлийг дагалдан төр хүссэн, эс хүссэн ч иргэдийн мэдээлэл хүлээн авах чадавхи ардчилсан нийгэмд маш түргэн нэмэгдэж байна. Энэ тохиолдолд төр мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах төрийн бодлогын хүрээнд:

Нэгдүгээрт: иргэдийн мэдээлэл хайх, хүлээн авах, ашиглах эрх чөлөө чөлөөтэй хэрэгжих орчинг бүрдүүлэх,

Хоёрдугаарт: мэдээллийн технологийн хөгжлийг даган төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл алдагдах магадлал өндөр болсныг харгалзан төрийн нууцын хууль тогтоомж, түүнийг хэрэгжүүлэх механизмыг улам боловсронгуй болгох, төрийн нууцын хадгалалт хамгаалалтыг сайжруулах, чангатгахад чиглэсэн зохион байгуулалтын, техникийн шинжтэй цогц арга хэмжээг иргэдийн мэдээлэл олж авах эрхийг хохироохгүйгээр авч хэрэгжүүлэх,

Гуравдугаарт: төрийн байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагааны үндсэн зарчмууд болох хууль ёсны болон ил тод байх зарчмыг төрийн бүх шатны байгууллагад жинхэнэ ажил хэрэг болгох,

Дөрөвдүгээрт: төрийн нууцыг хамгаалах нь төрийн хүлээсэн шууд үүрэг хэдий ч энэ асуудал аливаа улс, үндэстний үндэсний аюулгүй байдлыг хангахтай шууд хамааралтай учраас төрийн нууцад хандах иргэдийн нийгмийн ухамсар, ёс зүйг шинэчлэн өөрчлөхөд илүүтэй анхаарал хандуулах болсон байна.

Жоханнесбургийн зарчмууд нь мэдээлэл хайх, олж авах, хэлэх эрхийг цаг хугацаанд нь үндэсний аюулгүй байдлыг хамгаалах тусгай шалтгаанаар хязгаарлагдаж болно гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг. Гэвч, үндэсний аюулгүй байдал нь мэдээлэл олж авахыг хязгаарлаж чадахгүй. Жоханнесбургийн олон зарчмууд нь дараахь нууцлалын хуулийн асуудалтай холбоотой байна.

Зарчим 2: Үндэсний аюулгүй байдлын хууль ёсны ашиг сонирхол
А/ хязгаарлалт нь цэргийн дайралт зэрэг гадаад эх сурвалжаас, эсвэл засгийн газрыг унагах зөрчлийг өдөөн хатгах зэрэг дотоод эх сурвалжаас, хүч хэрэглэхэд хариу үзүүлэх хүчин чадал, аюул заналын эсрэг улсын оршин тогтнол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдлыг хамгаалах үр дүн, бодит зорилгогүй бол үндэсний аюулгүй байдлын шалтгаан нь хууль ёсны болж зөвтгөгдөхгүй.

Б/ Ялангуяа, бэрхшээл, саад, буруу үйлдлээс засгийн газрыг хамгаалах, төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийг нууцлах, үйлдвэрлэлийн үймээн самууныг нууцлан дарах зэргээр үндэсний аюулгүй байдалтай холбоогүй ашиг сонирхлыг хамгаалах үр дүн, бодит зорилго байвал үндэсний аюулгүй байдлын шалтгаанаар уг хязгаарлалтыг хууль ёсны гэж үзэж зөвтгөж болохгүй.

Зарчим 15: Нууц мэдээллийг задруулах талаарх нийтлэг журам

Хэрэв 1. Мэдээллийг задруулах нь бодитоор хохирол учруулаагүй, үндэсний аюулгүй байдлын хууль ёсны ашиг сонирхолд хохирол учруулаагүй бол, 2. мэдээллийг мэдэх нийтийн ашиг сонирхол задруулснаас үүсэх хор хохирлоос илүү бол, хэн ч мэдээллийг задруулсныхаа төлөө үндэсний аюулгүй байдлын шалтгааны дор шийтгэгдэх ёсгүй.

Зарчим 16: төрийн албаны хүрээнд олж авсан мэдээлэл

Мэдээлэл олж авах гэсэн нийтийн ашиг сонирхол нь илчилснээс гарах хохирлоос илүү байвал төрийн албаны шугамаар олсон этгээд мэдээллийг илчилбэл үндэсний аюулгүй байдлын шалтгаанаар ямар нэг хохирол учруулсан гэж хэнийг ч авч хэлэлцэхгүй.

“Үзэл бодлоо илэрхийлэх, мэдээлэл олж авах
Үндэсний аюулгүй байдлын талаарх”
Жоханнесбургийн зарчмаас

Дээр дурьдсан зарчмуудыг дэлхийн улс орнууд нууцын хууль тогтоомжийн шинэтгэл хийхдээ гол төлөв удирдлага болгодог байна

Мэдээлэл олж авах, Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө ба Үндэсний Аюулгүй байдлын талаархи Жоханнесбургийн зарчимд нийцээгүй заалт буюу төрийн нууц задруулсан тохиолдолд 8 жил хүртэл хорих ял шийтгэх тухай заалт Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд байна. Хуулийн хатуу чанга заалт нь эрх баригчдад олон нийтийн “хоточ нохойн” үүрэгтэй сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн байгууллагыг цагдан хянах боломж олгож, улмаар иргэний эрхийг зөрчдөг сөрөг талтай.

1.3. Монгол улсад үйлчилж байсан улсын нууцтай холбоотой эрх зүйн актын тухайд

1935 онд Сайд нарын зөвлөлийн 521 дүгээр тогтоолоор “Хэвлэлд нийтлэх ба радиогоор нэвтрүүлэхийг шууд хориглох зүйлүүдийн дэлгэрэнгүй жагсаалт” баталжээ. Уг жагсаалтаар хэвлэлд нийтлэх ба радиогоор нэвтрүүлэхийг хориглох зүйлийг 1) улс төр-үзэл суртлын шинж чанартай мэдээ баримтууд, 2) цэргийн чанартай мэдээ баримтууд, 3) хүн амын тухай

мэдээ баримтууд, 4) эдийн засгийн чанартай мэдээ баримтууд, 5) бусад мэдээ, баримтууд гэж ангилсан байдаг. Тухайлбал, хүн амын тухай мэдээ, баримтуудад “...улс ба аймаг, сүм, багаар нас, эрэгтэй, эмэгтэйгээр нь тодорхойлсон хүн амын тоо, үйлдвэр дээр гарсан осол гэмтлийн тоо ба түүний жишээ баримт, ажилчин ангийн тоо, багш, сурагчдын дотор үзэгдсэн моральд харштай жигшүүртэй явдлууд, аймаг, хотын улсын хэмжээгээр бага, дунд сургуулиудад суралцаж байгаа эрэгтэй, эмэгтэй хүүхдийн тодорхой...” зэргийг оруулсан сонирхолтой юм.

1945 оны 7 дугаар сарын 27-ны өдөр БНМАУ-ын СнЗ-ийн 51 дүгээр тогтоолоор “Улсын нууц болж, түсгайлан хамгаалагдах мэдээнүүдийн жагсаалт”-ыг баталсан нь улсын нууцыг тогтоосон анхны акт гэж үзэж болох юм. Үүнээс өмнө зөвхөн хэвлэлд нийтлэх, радиогоор нэвтрүүлэхийг шууд хориглох зүйлийн жагсаалтаар мэдээлэлд хяналт тавьдаг байсан байжээ.

БНМАУ-ын СнЗ-ийн 1955 оны 12 дугаар сарын 8-ны өдрийн “Улсын нууц мэдээ баримтуудын жагсаалтыг тогтоох тухай” 521 дүгээр тогтоол батлагдсан байна. Уг тогтоолоор 1) цэргийн шинж чанартай мэдээ баримтууд, 2) эдийн засгийн чанартай мэдээнүүд, 3) бусад төрлийн мэдээ баримтууд гэсэн гурван хүрээнд нууц мэдээ баримтуудын жагсаалтыг баталсан байна.

Түүнчлэн БНМАУ-ын Их хурлын тэргүүлэгчдийн 1955 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдрийн 120 дугаар зарлигаар БНМАУ-ын нууцыг задруулбал хариуцлага хүлээлгэх тухай заажээ. Уг зарилгаар улсын нууцад холбогдох мэдээ баримтуудыг өөрт нь итгэмжилснээр буюу өөрийн албан тушаалын байдлаар эдгээр мэдээ баримтуудыг олж авч чадах хүмүүсээс уг нууц мэдээ баримтуудыг задруулсан нь эх орноосоо уравсан буюу тагнуул хийсэн гэж үзэх үндэсгүй бол зургаагаас арван хоёр жил хүртэл хугацаагаар Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн лагерьт хорьж шийтгэх, улсын нууцад холбогдох мэдээ баримтуудыг энгийн хүмүүсээс задруулсан нь эх орноосоо уравсан буюу тагнуул хийсэн гэж үзэх үндэсгүй бол таваас арван жил хүртэл хугацаагаар Засан хүмүүжүүлэх хөдөлмөрийн лагерьт хорьж шийтгэхээр заасан байдаг байна.

СнЗ-ийн 1964 оны 5 дугаар сарын 22-ны өдрийн Улсын нууц бичиг баримтын товч жагсаалт, зааврыг батлах тухай 258 дугаар тогтоол гарчээ. Уг тогтоолоор улсын нууцыг “маш нууц-онц чухал”, “маш нууц”, “нууц” гэсэн зэрэглэл тогтоожээ.

Энэ тогтоол нь 1992 он хүртэл үйлчилж байгаад Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийн агуулга, зарчим, эдийн засаг, нийгмийн харилцааны шинэчлэл, өөрчлөлтийн бодлогод нийцүүлэх үүднээс Монгол Улсын Засгийн газрын 1992 оны 9 дүгээр сарын 25-ны өдрийн 38 дугаар тогтоолоор хүчингүй болсон байна.

1.4. Монгол улсын төрийн нууц болон төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуульд хийсэн дүн шинжилгээ

Монгол Улсын үндэсний язгуур эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалж байгаа гол хуулийн хувьд Төрийн нууцын тухай хууль нь хоёрдмол утгагүй, хийдэлгүй, хууль зүйн техникийн хувьд сайн боловсрогдсон нарийн тодорхой, мөн мэдээллийн эрх чөлөөний талаарх олон улсын хэм хэмжээ, стандартад нийцсэн, Монгол Улсын иргэний мэдээлэл олж авах, олон нийтийн мэдэх эрхэд нийцсэн хууль байх учиртай юм.

1995 онд Төрийн нууцын тухай хууль батлах үед мэдээллийн эрх чөлөө, мэдээлэл олж авах эрх, мэдэх эрхийн тухай ойлголт, мэдээлэл Монгол Улсад сайн дэлгэрээгүй байсан юм. Мэдээллийн эрх чөлөө, мэдэх эрхийн тухай асуудал бол харьцангуй шинэ сэдэв бөгөөд манай улс мэдээллийн эрх чөлөө, мэдэх эрх, мэдээлэл олж авах эрхийн талаарх олон улсын стандарт, хэм хэмжээ, соёл, жишгээс нилээд зайтай байгаа нь нууц биш билээ.

Төрийн нууцыг тогтоох, хамгаалах

Төрийн нууцыг тогтоохдоо үндэсний аюулгүй байдал, нууцлах мэдээлэл хоёрын зохистой харьцааг алдагдуулахгүй байхыг олон улсын практик шаарддаг бөгөөд зөрчилдсөн тохиолдолд иргэдийн ашиг сонирхол хөндөгддөг.

Төрийн нууцыг тогтоох үйл ажиллагаа нь мэдээ, баримт бичиг, биет зүйлийг төрийн нууцын жагсаалтад хамааруулах шийдвэр гаргах, боловсруулах, нууцлах ажиллагаанаас бүрдэхээр хуульчилсан бөгөөд хууль гаргахгүйгээр аливаа мэдээ, баримт бичиг, эд зүйл, объект, үйл ажиллагааг төрийн нууцад хамааруулахыг хориглосон нь эерэг заалт юм.

Төрийн нууцын тухай хуулиар үндэсний аюулгүй байдал, батлан хамгаалах, тагнуул, сөрөх тагнуул, гүйцэтгэх ажил зэрэг хүрээний бүх мэдээллийг нууцлах бус “нууцалбал зохих хэсэг”-ийг нууцлах талаар заасан байх бөгөөд энэ ойлголтыг хуульд огт тайлбарлаагүй байгаагаас үндэсний аюулгүй байдал, батлан хамгаалах зэрэг хүрээний нууцалбал зохих зүйл, нууцлахгүй байх зүйлийн зааг харьцаа харагдахгүй байна. Үүнээс хамааран нууцлах шаардлагагүй зарим зүйлийг ч нууцад хамааруулсан явдал байгаа болно. Иймд “нууцалбал зохих хэсэг” гэсэн эрх зүйн ойлголтыг тодорхойлох шаардлага харагдаж байна. Жишээ дурдвал:

Төрийн нууцын тухай хуулийн 5 дугаар зүйлд төрийн нууцад хамааруулах зүйлийн хүрээг тодорхойлсон байх бөгөөд уг зүйлийн 4.5-д “Терроризмтой тэмцэх ажиллагаатай холбогдсон мэдээ, баримт, материалын нууцалбал зохих хэсэг”-ийг нууцад хамааруулахаар заажээ. Гэтэл Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиар “Терроризмтой тэмцэх ажиллагаатай холбогдох мэдээ, баримт бичиг”-ийг бүхэлд нь нууцалсан. Зарчмын хувьд Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хууль нь Төрийн нууцын тухай хуульдаа нийцэж байх ёстой юм.

Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийн жагсаалтын 5, 9, 20, 42-д “нууцалбал зохих хэсэг, заалт”, “нууцалбал зохих асуудал”, “нууцалбал зохих гүйцэтгэх ажил” гэх зэргээр бичжээ. Энд “нууцалбал зохих хэсэг” гэдэг нь юуг хамаарч байгаа нь ойлгомжгүй байна.

Төрийн нууцыг тогтоох асуудал цаг үетэйгээ нийцсэн байх учиртай. Их Монгол Улс байгуулагдсаны 800 жилийн ойг тохиолдуулж Өршөөлийн хуулийг УИХ-аас гаргасан. Өршөөлийн хуулийн төслийг олон нийтэд үзүүлээгүй, учир нь энэ нь нууцад хамаардаг гэж тайлбарласан юм. Гэтэл Төрийн нууцын болон Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуульд Өршөөлийн хуулийн төсөл нууцад хамаарах тухай заалт байхгүй. Гэтэл энэ хуулийн төслийг нууцлах шаардлага байсан. Уг хуулийг гарахаас өмнө ямар гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд өршөөл үзүүлэх, үзүүлэхгүй тухай асуудал хөндөгдөж байсан бөгөөд хэрвээ нууцлахгүй бол үр дагавар нь ноцтой байдалд хүргэж болох байсан юм.

"Төрийн нууцыг хамгаалах" гэж төрийн бүх шатны байгууллага, албан тушаалтнаас төрийн нууцыг задруулахгүй байх зорилгоор өөрийн бүрэн эрхийн хэмжээнд авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ, арга хэрэгслийн цогцолборыг ойлгож байгаа. Төрийн нууцыг хариуцдаг, эсхүл төрийн нууцтай албан үүргийн дагуу танилцсан албан тушаалтан, иргэн төрийн нууцыг задруулах, хувийн зорилгоор ашиглах, төрийн нууцыг олж авах зорилгоор хайж олох, бусдад задруулахыг хориглон хуульчилсан нь нууцын хүрээг хэт өргөн хүрээнд томъёолсон энэ үед мэдээлэл хайсныхаа төлөө хариуцлага хүлээх үндэслэлийг бий болгохоор байна.

Төрийн нууцын зэрэглэл

Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиар 1) Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд, 2) батлан хамгаалах хүрээнд, 3) эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техик технологийн хүрээнд, 4) тагнуул, сөрөх тагнуул, гүйцэтгэх ажлын хүрээнд, 5) бусад гэсэн хүрээнд нийт 59 багц бүхий жагсаалт гаргажээ. Уг жагсаалтаар нууцын зэргийг "Онц чухал-маш нууц", "маш нууц", "нууц" гэж тогтоосон боловч зарим мэдээлэл нь нууцын ямар зэрэглэлд багтаж байгаа нь тодорхой бус байгаа юм. Учир нь хуульд нууцын зэрэглэл тодорхой байсаар байтал нууцын зэрэглэлийг тодорхой заахгүйгээр "нууцалсан зэрэглэлээр" гэсэн ерөнхий нэр томъёог хэрэглэжээ. Иймд байдлаар нийт 24 жагсаалтын зэрэглэлийг тогтоосон байгаа. Төрийн нууцад хамаарсан мэдээллийн нууцалсан зэрэглэл нь хуульд тодорхой байх ёстой. Хуульд заасан "нууцалсан зэрэглэлээр" гэдэг нь ойлгомжгүй нэр томъёо байх тул нэг бол үндэслэл бүхий тайлбарлах, эсхүл нууцын зэрэглэлийг тодорхой зааж оруулах хэрэгтэй юм.

Төрийн нууцын тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлд Төрийн нууцын зэрэглэлийг тогтоосон байх бөгөөд энэ нь төрийн нууцыг задруулснаас Монгол Улсын ашиг сонирхол, аюулгүй байдалд учирч болох хор уршгийн хэмжээнээс хамаарах ойлголт юм. Төрийн нууцын зэрэглэлийг тогтоосон боловч Захиргааны хариуцлагын болон Эрүүгийн хуулиар төрийн нууцыг задруулсан, хадгалах, хамгаалах журам зөрчсөн этгээдэд ямар зэрэглэлийн нууцыг задруулсан гэдгээс үл хамааран ялгамжтай бус хуулийн хариуцлага хүлээлгэхээр тогтоосон нь өрөөсгөл байна. Төрийн "онц чухал-маш чухал" нууцыг задруулсан этгээдэд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлага нь "нууц" зэрэглэлд хамаарах төрийн нууцыг задруулсан этгээдээс илүү байх нь зүй ёстой шаардлага юм. Мөн төрийн нууцын "нууц" зэрэглэлд хамаарах нууцыг

задруулсан этгээдэд хүлээлгэх хариуцлага нь “онц чухал-маш нууц” зэрэглэлийн нууцыг задруулсан этгээдээс арай хөнгөн байхаар хуульчлах хэрэгтэй юм. Учир нь “нууц” зэрэглэлд хамаарах мэдээллийг задруулснаас учрах хор уршгийн хэмжээ нь харьцангуй бага байх юм. Мөн “онц чухал-маш нууц”, “маш нууц”, “нууц” гэсэн нууцын зэрэглэлийн ойлголт, нэр томъёо нь тодорхой бус байгаа тул тайлбарлах шаардлагатай байна.

Нууцлах хугацаа

Нууцлах хугацааны зохицуулалтыг Төрийн нууцын жагсаалт батлах хуулиар хийсэн бөгөөд үүнийг Төрийн нууцын жагсаалтын тухай хуулийн 59 категори тус бүрээр авч үзвэл:

№	Хугацаа	Тоо, ширхэг	Хувь
1	Байнга	13	20,96%
2	60 жил	15	45,16%
3	50 жил	2	
4	40 жил	11	
5	30 жил	1	12,9%
6	25 жил	1	
7	20 жил	6	
8	15 жил	2	14,5%
9	10 жил	6	
10	5 жил	1	
11	Тодорхой заагаагүй	4	6,45%

Төрийн нууцын тухай хуулиар нууцын зэрэглэлийг онц чухал-маш нууц, маш нууц, нууц гэж ангилсан ч ангилал тус бүрд харгалзах категориог харуулбал:

- 1/ онц чухал-маш нууцад - 6
- 2/ маш нууцад - 24
- 3/ нууцад – 7

Нууцалсан зэрэглэлээр /нийт-25/ категори хамаарагдахаар байна. Хуулийн байнга нууцална гэсэн хэсгийг нягтлан үзвэл нууцын зэрэглэлээс үл хамаарч байгаа нь харагдана. Өөрөөр хэлбэл, нууцалсан зэрэглэлээр гэдэгт дээрх 3 зэрэглэлийн алинд ч хамаарч болох мэдээллүүд нь байнга нууцлагдаж байна.

Төрийн нууцын жагсаалтаас харахад “үндэсний аюулгүй байдал” ба “гадаад бодлогод” хамаарах зүйлийг байнга нууцлахаар заасан нь хууль тогтоомжоор хориглосон тус улсын гадаад бодлогын талаар ард иргэд сонирхох аргагүй болж байна. Төрийн нууцын жагсаалтын 1-р заалтын дагуу Монгол Улсын тусгаар тогтнол, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдлын талаархи мэдээллийг байнга нууцлахаар заасан байна. Хуулийн энэ заалтыг дагаж мөрдвөөс Чингис хааны тухай өгүүлсэн Монголын нууц товчоог ч төрийн нууц гэж үзэхээс аргагүй болж байгаа бөгөөд практик дээр мэдээж 1940-1970-аад оны түүхийн талаар судалгаа хийхийг хориглосон байдаг. Монгол Улсын Төрийн нууцын жагсаалт батлах хуулийн 3-р заалтанд бүх баримт бичгийг нэг төрөл гэж үзээд ерөнхийд нь нууцлах буюу бусад оронтой харилцсан бичгийг ч хамааруулан заажээ. Энэ заалтын дагуу

онцын ач холбогдолгүй бичиг баримтыг ч олон жилээр төрийн нууцад хамааруулах болж байна. Мөн жагсаалтын 5-р заалтаас харахад “төрийн дээд, өндөр хэмжээний харилцан айлчлал, хоёр болон олон талын яриа, хэлэлцээний сэдэв, илтгэл, тэмдэглэл, тэдгээрт холбогдох баримт бичиг талууд өөрөөр тохироогүй бол хэлэлцээр дуустал нууцлагдахаар заасан нь бүхий л айлчлал хамаарахаар болж байна.

Монгол Улсын Төрийн нууцын жагсаалт батлах хуулийн 6-р заалтанд нэлээд нарийвчлан, олон талын болон хоёр талын харилцааны баримт бичгийг 60 жил (хоёр тал өөрөөр тохироогүй бол) нууцлахаар заасан байна. Мэдээж зөвхөн Хойд Солонгос л Монгол Улстай засгийн газрын түвшинд байгуулсан гэрээ хэлэлцээрээ 60 жил нууцлахыг шаардаж болох юм. Хамгийн гол нь хоёр орны засгийн газар хоорондын гэрээнд (олон талт гэрээг бодвол) цөөхөн тохиолдолд нууцлах заалт орсон байдаг. Одоогийн үйлчилж байгаа хуулийн 60 жил нууцлах заалт нь Монгол Улсын гадаад бодлогын талаархи үзэл баримтлал, бусад оронтой харилцсан баримт бичгийг олон нийт мэдэх аргагүйд хүргэж байна. Уг хуулийн 13-р заалтанд Монголын засгийн газрын хэрэглэдэг нууц шифр, криптографын боловсруулалтыг нууцлахаар заасан байна. Нууц шифрийн кодыг тайлж унших нь элбэгших хандлагатай байгаа учраас шифрийн кодын байнга өөрчлөх хэрэгтэйг дурдах нь зүйтэй юм. Монголчуудын хэдэн арав, зуун жилийн өмнө хэрэглэж байсан нууцыг тайлах түлхүүр үг, код зэргийг нууцлахаар заасан нь тус орны иргэдийг мэдээлэл олж авахыг хориглосон шаардлагагүй заалт болсон байна.

Төрийн нууцын жагсаалт батлах хуулийн 2-р заалтаар нууцлалын хугацааг тодорхойлж, Монгол Улсын батлан хамгаалах салбарын үзэл баримтлал, стратеги, цэргийн үйл ажиллагааны тактик зэрэгт хамаарах баримт бичгийг (гол төлөв 40 жилээр) нууцалсан байна. Хэдийгээр эдгээр баримт бичиг нууцлалын зэрэгт хамаарч болох ч хугацаа нь 40 жилээр байх шаардлагагүй мэт санагдана.

Тагнуул болон сөрөг тагнуулын үйл ажиллагаатай холбоотой заалтыг (Жагсаалтанд дурдсанаар 60 жил ба байнга нууцлах ангилалд багтсан) өөрчлөн олон нийтийн хяналт дор харьяалах агентлагуудын эрхлэх ажиллагааны хүрээнд шилжүүлбэл зохино. Барууны орнуудад тагнуулын мэдээллийг 30 жилийн дараа нууцын ангилалаас хасдаг ба зарим тохиолдолд тагнуулчдын амь насыг хамгаалах үүднээс энэ хугацааг 70 жил хүртэл сунгах нь бий. Энэхүү тодорхойгүй заалтыг төр иргэдийнхээ мэдээлэл хүлээн авах эрхийг хориглох нэг ёсны цензур болгон ашиглахаас урьдчилан сэргийлэх хэрэгтэй.

Төрийн нууцын жагсаалтын цаг хугацааны ангилал нь 1998 онд батлагдсан Архивын тухай Монгол улсын хуулийн 25.7 ба 25.8 заалт тодруулбал, засгийн газрын үйл ажиллагааны талаархи баримт бичгийг олон нийтэд 30 жилийн дараа, онцгой тохиолдолд 50 жилийн дараа, хувь хүний амьдралтай холбоотой бол 70 жилийн дараа нээлттэй болгоно гэсэн заалтуудтай бүдүүлгээр зөрчилдөж байгааг дурдах нь зүйтэй юм.

Төрийн нууцын тухай хуулийн үйлчлэх хүрээ, хязгаар

Төрийн нууцын болон Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийг 1995 онд анх батлан гаргаж, 2004 онд Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийг шинэчлэн баталсан билээ.

Хууль нь батлагдсан өдрөөс эхлэн үйлчилж эхэлдэг, 1995 онд батлагдсан Төрийн нууцын тухай хууль нь батлагдсан цаг хугацаанаас хойш үйлчлэх учиртай. Энэ хуулийг буцааж хэрэглэх заалт байхгүй. Тэгвэл 1995 оноос өмнө бий болсон төрийн нууц бүхий мэдээлэлд энэ хууль үйлчлэх үү, үгүй юу гэдэг нь тодорхой биш. Хууль зүйн хувьд энэ хууль батлагдсан цаг хугацаанаас эхлэн бий болсон нууцын асуудалд үйлчлэх бөгөөд харин нөгөө талаар төрийн нууцыг бий болсон цаг хугацаанаас нь үл хамааран хамгаалах учиртай билээ. Энэ зааг ялгааг энэ хуулиар нарийн тодорхой гаргаж өгөөгүй байна.

Манай судалгааны баг Зэвсэгт хүчний төв архиваас 1939-1945 оны дайны үеийн төлөвлөгөөтэй танилцах хүсэлт гаргахад улсын нууцад хамаарах тул болохгүй гэсэн хариулт өгсөн юм. 1939-1945 оны үеийн баримт нь одоо төрийн нууцад хамаарч байгаа гэхэд эргэлзээтэй хэрэг бөгөөд энэ мэдээллийг нууцлах хандлага, сонирхол байсаар байгааг харуулж байгаа юм. Тэгээд ч 1939-1945 оны баримтад 2004 онд батлагдсан Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хууль үйлчилж байна гэхэд эргэлзээтэй юм.

Төрийн аудитын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлийн 22.2-д “Нууц гэдгээр халхавчлан зөрчил дутагдлыг нуун дарагдуулах нь улс орны эрх ашигт харш гэж Монгол Улсын Ерөнхий аудитор үзвэл уг мэдээллийг авах эрхтэй байгууллага, албан тушаалтанд нь танилцуулж, холбогдох арга хэмжээ авахыг санал болгож болно” гэж заасан нь төрийн нууц гэдэг нэрийн дор зөрчил дутагдлыг нуун дарагдуулах явдалтай тэмцэх чухал механизм болжээ.

Төрийн нууцад хамааруулсан боловч олон нийтэд ил болсон мэдээлэл

Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийн (2004 он) 1 дүгээр зүйлд буюу Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын хүрээнд төрийн нууцад “Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдал, гадаад бодлогын үзэл баримтлал” нь хамаарах тухай заасан байдаг. Гэтэл Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлалыг батлах, нийтлэх тухай 1994 оны 6 сарын 30-ны өдрийн УИХ-ын тогтоолоор энэ нь олон нийтэд аль хэдий нь нээлттэй болсон байдаг. Түүнчлэн олон нийтэд төлбөртэйгээр суулгаж өгч байгаа “Findlaw” гэх хуулийн программын мэдээллийн санд (хууль, УИХ-ын тогтоол, олон улсын гэрээ, УДШ-ийн тогтоол гэсэн мэдээллийн төрөлтэй) уг нууцад хамааруулсан гэх үзэл баримтлал нь орсон байдаг юм. Тэр ч байтугай энэ нь эргээд практиктэй зөрчилдөж байгаа нь “Өдөөн тандах судлагааны тайланд дурдагдсан “Хөх ном”-нд хэвлэгдэж, нийтэд ил болсноор давхар нотлогдож байна.

Мөн өөр нэг жишээ дурьдвал, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийн 32-р зүйлд 1:100000-аас илүү нарийвчлалтай масштабын байр зүйн

зургийг төрийн нууцад хамааруулан хугацааг байнга хэмээн заасан боловч өнөөдөр энэ төрлийн зургийг интернэтээс шууд татаад авч болж байна. Энэ нь Төрийн нууцтай холбоотой хуулиуд маань цаг үеэсээ нилээд хоцорч байна гэдгийг харуулж байгаа хэрэг. Нөгөө талаар нууцын жагсаалтыг нарийвчлах шаардлага байгааг харуулж байгаа юм. Учир нь цэргийн болон байлдааны зориулалттай байр зүйн зургийг нууцлах шаардлагатай. Гэтэл 1:100000-аас илүү нарийвчлалтай масштабын байр зүйн зургийг ерөнхийд нь төрийн нууцад хамааруулсан нь оновчгүй юм.

Дээр дурдсан мэдээллийг үнэн хэрэгтээ төрийн нууцад хамааруулах шаардлага бага юм. Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуульд төрийн нууцад хамааруулах шаардлагагүй мэдээллийг нууцалсан гэж үзэж болох бөгөөд эцэстээ уг мэдээлэл “өөрөө” олон нийтэд янз бүрийн эх сурвалжаас ил тод болж байгаа байдал харагдаж байгаа юм. Түүнчлэн манай зарим багш, судлаачид Төрийн нууцын хуулиар нууцын зэрэглэлд хамаарах мэдээллийг гадны орнуудын нээлттэй архив, судалгааны бичиг баримтуудаас чөлөөтэй олж авсан ч тохиолдол байдаг. Эндээс нууцлах шаардлага гэдэг бол өөр ойлголт гэдэг нь харагдаж байгаа болно. Үнэхээр нууцлах шаардлагатай мэдээллийг нууцалсан бол ийм асуудал гарч ирэхгүй.

Төрийн нууцад хамааруулах шаардлагагүй мэдээлэл

Төрийн нууцын жагсаалт батлах хуулийн жагсаалтын 4-д “Гадаад орон, олон улсын байгууллагатай Монгол Улсын Засгийн газар, Төв банк санхүүгийн салбарт хамтран ажиллах болон өр, зээл тусламжтай холбоотой гэрээ хэлэлцээрийн төсөл, тэдгээрийн боловсруулалтын шатанд хамаарах мэдээ, баримт бичиг, эд зүйл, объект, үйл ажиллагаа”-г нууцын жагсаалтад оруулжээ. Энд дурдсан нууцад хамаарч буй мэдээлэл нь уг баримт бичиг хүчин төгөлдөр болсноор нууц биш болох ажээ. Нэгэнт эдгээр баримт бичиг нь хүчин төгөлдөр болсноор төрийн нууц биш болох юм бол түүнийг төрийн нууцад хамааруулах ямар шаардлага байгаа нь ойлгомжгүй юм.

Мөн хуулийн жагсаалтын 37-д “Шинжлэх ухаан, технологийн ололтыг дотоод, гадаадад дамжуулах лицензийн гэрээтэй холбоотой баримт бичиг” нь нууцын жагсаалтад оржээ. Гэтэл нууцлах хугацааг талуудын байгуулсан гэрээ, хэлэлцээрт өөрөөр заагаагүй бол 10 жил байхаар заасан нь ойлгомжгүй юм. Нэгэнт төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл юм бол түүнийг нууцлах хугацааг аль нэг талуудын байгуулсан гэрээ, хэлэлцээрээр бус хуулиар тогтоох ёстой гэж үзэж байна. Үнэн хэрэгтээ энэ мэдээлэл нь төрийн нууцад хамааруулах шаардлага бага гэдгийг харуулж байгаа юм. Шинжлэх ухаан, технологийн ололтыг дамжуулах лицензийн гэрээг төрийн нууцад хамааруулах шаардлага байхгүй юм.

Төрийн нууцыг ил болгох

Төрийн нууцын тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлд Төрийн нууцыг ил болгох асуудлыг зохицуулсан байдаг. Хуулийн 21.1-д “Төрийн нууцыг ил болгох” гэж төрийн нууцыг УИХ-ын шийдвэрээр төрийн хамгаалалтаас

гаргахыг хэлнэ” гэж заажээ. Төрийн нууцын жагсаалтыг хуулиар тогтоодог, харин төрийн нууцыг ил болгохдоо хууль гаргахгүйгээр УИХ тогтоол гаргаж болохоор хоёрдмол утга хуульд орсон байна. УИХ-ын тухай хуулийн 36 дугаар зүйлд УИХ-ын шийдвэрт хууль, УИХ-ын тогтоол хамаарах тухай заалт бий. Төрийн нууцын тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 4-д “Үндэсний аюулгүй байдлын эрх ашгийн үүднээс төрийн нууцыг яаралтай ил болгох шаардлага гарсан тохиолдолд Тагнуулын ерөнхий газрын даргын саналыг үндэслэн Монгол Улсын Ерөнхийлөгч үүл асуудлыг шийдвэрлэнэ” гэж заажээ. Энэ заалтаар Монгол Улсын Ерөнхийлөгчид төрийн нууцыг ил болгох эрх хэмжээ олгосон байна.

Төрийн нууцын жагсаалтыг хуулиар тогтоодог, мөн төрийн нууцыг ил болгохдоо хууль гаргаж нууцын жагсаалтаас хасдаг байх учиртай. Гэтэл хуулиар тогтоосон төрийн нууцыг хуулиас доогуур хүчин чадалтай эрх зүйн актаар ил болгохоор заасан нь төрийн нууцын эрх зүйн байдлыг дордуулсан гэж үзэх үндэстэй болно.

Төрийн нууцын тухай хуульд заасан “үндэсний аюулгүй байдлын эрх ашгийн үүднээс төрийн нууцыг яаралтай ил болгох шаардлага”, “нөхцөл байдал өөрчлөгдсөний улмаас нууцлах шаардлагагүй болсон” гэсэн ойлголтууд нь тодорхой бус байх тул эдгээр хууль зүйн нэр томъёог тодорхойлох шаардлагатай юм. Харин зөвхөн үндэсний аюулгүй байдлын үүднээс бус ер нь “Төрийн нууцыг ил болгох шаардлага” гэсэн эрх зүйн ойлголт байх хэрэгтэй.

“Төрийн нууцыг яаралтай ил болгох шаардлага” гэдэгт төрийн нууцад хамаарч буй мэдээллийг олон нийтэд нээлттэй болгосноор үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахгүй бөгөөд задруулахгүй байх нь олон нийтийн эрх ашигт ноцтой хохирол учруулахаар шалтгааны улмаас нууцыг яаралтай ил болгох асуудлыг ойлгож болох юм. Харин “нөхцөл байдал өөрчлөгдсөний улмаас нууцлах шаардлагагүй болсон” гэдэгт тухайн мэдээллийг нууцалж байсан үндэслэл, хэрэгцээ, шаардлага үгүй болсон, цаашид нууцлах үндэслэл, хэрэгцээ байхгүй байгаа байдлыг ойлгож болох юм. Гэхдээ бидний энэ томъёолол сайн болсон гэж үзэхгүй байгааг тэмдэглэх хэрэгтэй.

Монголд төрийн нууцыг тогтоож, хамгаалж буй гол шалгуур нь “задруулбал үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахуйц” мэдээллийн төрийн нууцад хамааруулдаг явдал. Гэхдээ зарим тохиолдолд үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахгүй мэдээлэл багтсан байхыг үгүйсгэхгүй. Задруулбал үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахуйц мэдээллийг задруулснаар үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулбал энэ нь нууцлах шаардлагатай мэдээлэл гэдэг нь ойлгомжтой, харин уг мэдээллийг задруулснаар үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учрахгүй бол энэ нь нууцлах шаардлагагүй болсон мэдээлэл байна гэсэн үг юм. Ийнхүү нууцлах шаардлагагүй болсон, олон нийтэд ил болгосноор үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахгүй болсон мэдээллийг задруулсны төлөө хэн нэгэн хариуцлага хүлээх ёсгүй юм.

Төрийн нууцад хамаарах буюу түүнтэй холбоотой мэдээллийг олон нийтэд нээлттэй болгосон нь үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахаар ч түүнийг ил болгоогүйгээс учрах хохирлын хэмжээнээс давж

байвал төрийн нууцыг яаралтай олон нийтэд ил болгодог зохицуулалт хийх, уг мэдээллийг ил болгосны төлөө хариуцлага хүлээхгүй байх, мөн олон нийтийн мэдэх эрх, олон нийтийн эрх ашиг нь төр буюу үндэсний аюулгүй байдлын эрх ашгаас илүү хөндөгдөж байгаа тохиолдолд төрийн нууцыг ил болгодог байх, үүнийг олон нийтэд нээлттэй болгосноор хэн нэгэн хариуцлага хүлээдэггүй байх зарчмыг хуульд тусгаж өгөх хэрэгтэй юм.

2006 оны 9 дүгээр сард АНУ-ын “Вашингтон Пост” сонин АНУ-ын тусгай албаны нууц тайланг олон нийтэд ил тод хэвлэсэн. “Вашингтон Пост” сонин энэ тайланг Ерөнхийлөгч Ж.Бушийн их ойрын хүнээс авсан гэдгээ зарласан. Энэ тайланг олон нийт уншаад Ерөнхийлөгч Ж.Бушийн хэлдэг байсан “...АНУ урьд өмнөхөөсөө илүү найдвартай хамгаалалтад байгаа...” гэдэг үгэнд эргэлзэж, шүүмжлэлтэй хандаж эхэлсэн гэдэг. Энэ тайлан нь нууц мэдээлэл байсан бөгөөд олон нийтэд ил тод болсноос хойш хэдхэн хоногийн дараа АНУ-ын Ерөнхийлөгч Ж.Буш шийдвэр гаргаж уг тайланг нууц мэдээллийн жагсаалтаас хассан юм.

Төрийн нууцын тухай хуульд зааснаар төрийн нууцыг ил болгох нэг үндэслэл нь “нууцлах хугацаа дуусгавар болсон” явдал аж. Төрийн нууцын жагсаалт батлах хуульд заасан нууцын жагсаалтад буй мэдээллийг зарим тохиолдолд тодорхой хугацаагаар нууцлах тухай заасан. Нууцад хамаарч буй мэдээллийг байнга бус тодорхой хугацаагаар нууцалж буй тохиолдолд уг мэдээллийг нууцад хамааруулж эхэлсэн цаг хугацаа нь олон нийтэд тодорхойгүй байгаа юм. Нэгэнт нууцад хамааруулж эхэлсэн цаг хугацаа нь тодорхой бус учир дуусах хугацааг нь тооцох боломжгүй болно. Энэ байдал нь үнэн хэрэгтэй байнга нууцалж байгаатай адил хэрэг юм. Тодорхой хугацаагаар нууцалсан мэдээллийг нууцлах хугацаа дууссаны дараа иргэд уг мэдээллийг олж авах эрхтэй байх ёстой. Иймд нууцлах хугацаатай холбоотой харилцааг нарийн тодорхой, ойлгомжтой болгож, олон нийтэд нээлттэй болгох шаардлагатай нь харагдаж байна.

Архивын тухай хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.7-д “Архивт байгаа хуулиар хамгаалсан төрийн болон бусад нууцад холбогдох баримтыг үүссэн цагаас нь хойш 30 жил өнгөрсний дараа нийтэд ашиглахыг зөвшөөрнө”, 25.8-д “Үндэсний аюулгүй байдал, улсын онц чухал эрх, ашиг сонирхолд хамаарах баримтыг 50 жил, иргэдийн хувийн амьдрал, эд хөрөнгийн байдалд холбогдолтой баримт бичгийг 70 жил өнгөрсний дараа нийтэд ашиглуулна.” гэсэн заалт байна. Архивын байгууллага гэдэг бол улс төр, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, танин мэдэхүйн зорилгод ашиглах архивын баримтыг хүлээж авах, хадгалах, хамгаалах, зориулалтын дагуу ашиглуулах үүрэг бүхий байгууллага байдаг. Архивын байгууллагын үндсэн зарчим бол олон нийтэд нээлттэй байх явдал. Төрийн нууцад хамаарахгүй буюу төрийн нууцын жагсаалтаас хасагдсан баримтыг ашиглахад архивын хуулиар цаг хугацааны хувьд хязгаарлалт тогтоож байгаа нь төр, байгууллага, хувийн нууцад хамаарахгүй мэдээллийг хайх, олж авах иргэний эрхэд нийцэхгүй байна.

Архивын тухай хуульд заасан “үндэсний аюулгүй байдал, улсын онц чухал эрх, ашиг сонирхолд хамаарах баримт” гэдгийг хэрхэн ойлгох нь ойлгомжгүй учраас зөрчил үүсгэж байна. Учир нь үндэсний аюулгүй байдал, улсын онц чухал эрх, ашиг сонирхолд хамаарах баримтыг Төрийн нууцын

тухай хуулиар хамгаалдаг. Төрийн нууцын тухай хуульд хамаарахгүй хэрнээ “үндэсний аюулгүй байдал, улсын онц чухал эрх, ашиг сонирхолд хамаарах баримт” гэдэгт ямар баримт хамаарах нь ойлгомжгүй байна. Төрийн нууцын тухай хууль тогтоомжоор нууцлаагүй бол энэ төрлийн мэдээлэл олон нийтэд нээлттэй байх ёстой бөгөөд цаг хугацааны хувьд ашиглахад хязгаарлалт тогтоож байгаа нь үндэслэл муутай байна.

Төрийн нууцыг задруулах

Төрийн нууцын тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 5-д “Төрийн нууцыг олж авах зорилгоор хайж олох, бусдад задруулахыг хориглоно” гэж заасан бөгөөд энэ заалтыг зөрчсөн тохиолдолд захиргааны хариуцлага хүлээлгэх тухай зохицуулалт уг хуульд байхгүй байна.

Харин Захиргааны хариуцлагын тухай хуулийн 34 дүгээр зүйлд Улсын нууц хадгалах, хамгаалах журам зөрчих гэсэн заалт байдаг. Уг зүйлд зааснаар төрийн нууц хадгалах, хамгаалах журам зөрчсөн нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол 10000-50000 төгрөгөөр торгох шийтгэл ногдуулахаар заажээ.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд “Төрийн нууц задруулах” (87 дугаар зүйл) гэмт хэргийг заажээ. Эрүүгийн хуулийн 87 дугаар зүйлийн 87.1-д “төрийн нууцад хамаарах мэдээ, баримт бичиг, эд зүйл, объект, үйл ажиллагааг итгэмжлэгдэн хариуцсан буюу албан тушаал, ажил үүргийн хувьд мэдсэн этгээд задруулсан нь эх орноосоо урвах, тагнуул хийх гэмт хэргийн шинжгүй бол таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх”, 87.2-т “энэ хэргийн улмаас хүнд хор уршиг хохирол учирсан бол таваас дээш найман жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх”-ээр заажээ. “Төрийн нууц задруулах” гэмт хэргийн субъект нь төрийн нууцыг итгэмжлэн хариуцсан буюу албан тушаал, ажил үүргийн хувьд мэдсэн этгээд байхаар хуульд заасан байна. “Төрийн нууцыг итгэмжлэн хариуцсан этгээд” гэдэгт албан үүрэг, гэрээний үндсэн дээр уг нууцыг шууд гардан хариуцаж хадгалах, хамгаалах ажиллагаа явуулах, судалгаа шинжилгээ хийх зэрэг хуулиар эрх олгогдсон этгээд, харин “албан тушаалын хувьд төрийн нууцыг мэдсэн этгээд” гэдэгт уг нууцыг шууд гардан хариуцаж ажиллах эрх, үүрэггүй боловч өөрийн эрхэлж байгаа албан тушаалын хувьд уг нууцтай танилцах, тусгай даалгавараар ажил шалгах зэргээр мэдэх хууль ёсны эрхтэй болсон этгээд, “Ажил үүргийн хувьд төрийн нууцыг мэдсэн этгээд” гэдэгт уг нууцыг шууд гардан хариуцах буюу албан тушаалын хувьд танилцах эрх бүхий албан тушаал эрхлэхгүй боловч ажил үүргийн хувьд мэдэж болох туслах, техникийн чанартай ажил үүрэг гүйцэтгэдэг (бичээч, олшруулагч, бичиг хүргэгч г.м) хүмүүсийг ойлгох нь зүйтэй гэж Монгол Улсын гавъяат хуульч, хууль ухааны доктор Г.Совд агсаны **“Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар”**-т бичжээ.

Эрүүгийн хуульд зааснаар бол төрийн нууц задруулах гэмт хэргийг төрийн нууцыг итгэмжлэн хариуцсан, албан тушаалын болон ажил үүргийн хувьд мэдсэн этгээд үйлдсэн тохиолдолд хариуцлага хүлээх бөгөөд энэ нь төрийн нууцыг итгэмжлэн хариуцах үүрэг хүлээгээгүй, албан тушаал, ажил үүргийн хувьд төрийн нууцыг хариуцах, танилцах хууль ёсны эрхгүй этгээд

болох сэтгүүлч, хэвлэл мэдээллийн байгууллагын ажилтны хувьд төрийн нууц бүхий мэдээллийг олон нийтэд ил болгосон тохиолдолд эрүүгийн хариуцлагад татагдахгүй байх үндэстэй гэсэн үг юм. Энэ нь олон улсын хэм хэмжээ, жишигт нийцсэн зохицуулалт мөн боловч практик дээр байдал арай өөр байдаг ажээ.

1.5. Төрийн нууцтай холбоотой хэвлэл мэдээлэл дээр гарсан нийтлэл, мэдээллийн талаархи судалгаа

Өдөр тутмын сонинууд дээрх “Төрийн нууц”-тай холбоотой мэдээлэл

Төрийн нууц, мэдээллийн эрх чөлөөтэй холбоотой мэдээллийг өдөр тутмын сонингоос шүүж үзэхэд:

Өдрийн сонин (хуучнаар Ардын эрх) 1990.07.01№4 “Маш нууц! Хэлж болохгүй” -Энэ жил хичнээн хүнийг цаазаар аваачиж, хэдийг өршөөж уучилсан бэ?

- Маш нууц! Хэлж болохгүй ... АИХТ-ийн нэгэн ажилтан сурвалжлагч 2-ын дунд ийм яриа боллоо.

Онц жигшүүртнийг нийтийн өмнө жигшүүлэн цээрлүүлдэггүй юмаа гэхэд тогтоол гүйцэтгэсэн тухайгаа, эсвэл өршөөж уучилсан тухайгаа ард түмэндээ ил тодорхой мэдээлдэг болцгооё. Сэтгүүлчдийн дунд энэхүү мэдээллийг задруулахыг хүсээд зогсохгүй, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулинд цаазаар авах ял гүйцэтгэх журам, ажиллагаа, гүйцэтгэсэн тухай баримт бичгийг байнга нууцлахаар заасан боловч сэтгүүлчийн хүссэн мэдээлэл нь тогтоол гүйцэтгэсэн, эсвэл уучилсан эсэх, хэдэн хүн зэрэг мэдээллийг хүссэн байна. Төрийн нууц гэх нэрийн дор хавтгайруулан ойлгож, мэдээллийг хэт нууцлах гэж оролдох нь утгагүй юм.

1993.08.31 №137(637) “Алдагдсан Монгол орон минь” Б.Нацагдорж– Маш нууцын тухай өгүүлэхэд- Хүүхдийн эндэгдэл, малын хорогдол, цэргийн насанд хүрэгчдийн тоо гээд хянахгүй юмгүй байсан үе бий. Хожим сонсвол 300 гаруй зүйл байсан гэдэг. Тэгвэл энэ бүхэн өнөөдөр салхинд хийсэх мэт алга боллоо. Ардчилсан хувьсгалын үед өрийн данснаас аваад олон нууцыг нээсэн. Түрүүчийн ЗГ-аас “Улсын нууцын тухай” 206 тоот тогтоол (47 зүйлийг улсын нууцад харуулсан), түүнийг хэрэгжүүлэхээр УАБХЕГ-гаас батлан гаргасан “Улсын нууцыг хадгалж, хамгаалах заавар” төдийгөөр улсын нууцыг бүрэн хамгаалж чадна гэж үү. Барилга хот байгуулалтын сайдын дэргэдэх Улсын геодези, зураг зүйн газар (УГЗЗГ)-т нууц зургийн хадгалалт, хамгаалалт ямар байгаатай УАБХЕГ танилцахад улсын нууцтай холбоотой 60 гаруй зураг дутаж хууль зүйн дагуу шалгахад тус газарт хяналтын албаны даргаар ажиллаж байсан Дэмбэрэл 48 ширхэг байр зүйн нууц зургийг гадаадынханд худалдсан нь тогтоогдож эрүүгийн хэрэг үүсгэгдэн мөрдөн байцаах газар шилжжээ. Нууц хадгалалт манайд ёс төдий байна. Өнөөдөр бид улсынхаа түүхийг шинэчлэж үнэн зөвөөр нь сөхөж чадаагүй л байна. Тэгсэн мөртлөө үнэт баримтаа хэдэн ногооноор үнэлж “худалдсаар” л байх уу. Ийм байдлаар төр маань алсыг харсан бодлоготой, өөрийн гэсэн мөртөй байж чадна гэж үү. Монголд өөрийн гэсэн

нууц байж, түүнийгээ хуульчлан хамгаалах цаг болсон санагдана.
Энд 2 санаа гарч байна.

1. Байр зүйн зураг гэж ерөнхийлөн заасан нь өнөөдөр нууцлах шаардлагатай эсэх тухай асуудлыг бий болгосон байна. Учир нь интернэтээс байр зүйн 1:100000-аас илүү нарийвчлалтай масштабтай зургийг авч үзэж болж байна. Гэвч энэ нь батлан хамгаалах хүрээнд хамаарч байгааг анхаарах хэрэгтэй. Нэгэнт төрийн нууц гэж хуульчилж өгсөн бол түүнийг хамгаалж, нууцалж чаддаг байх хэрэгтэй байна.

1995.01.18 №09(968) Нууцалсан бол харин ч бусдын сонирхол татах байсан ҮАБЗ-ийн нарийн бичгийн дарга Ж.Энхсайхан МУ-ын гадаад бодлогын үзэл баримтлал яагаад нийтлэгдсэн тухай Ц.Жаргалсайханд ярилцлага өгчээ. Монгол улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлалтай холбоотой мэдээлэл байнга төрийн нууц байхаар Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийн 1 дэх хэсэгт заажээ. Гэвч энэ нь нууцлалд орох шаардлагагүйн улмаас өнөөдөр хэн хүссэн нь олж мэдэх боломжтой болоод байна.

Өдрийн сонин, 2005.12.24 №308(2129), “Ийгл”-ийн сэтгүүлч Г.Батжав: Тагнуул, татвар, нийгмийн даатгалын хэлтэстэй холбоотой нууц материалыг олонд дэлгэнэ. Нэгэнт төрийн нууц тухайн нууц хариуцсан албан тушаалтны буруугаас ил болсон тохиолдолд сэтгүүлч түүнийг хэвлэх нь хариуцлага тооцох үндэслэл болохгүй. Энэ нь Эрүүгийн хуулинд заасан төрийн нууц задруулах гэмт хэргийг субъектын шинжийг бүрдүүлэхгүй юм.

2000.10.24. №250 /503/, Улсын нууц задруулсан бас нэг хэрэг шалгагдаж байна. Батлан хамгаалахын их сургуулийн хилийн цэргийн сургуулийн нууцын архивын ажилтан Б.Цэндбаатар улсын нууц задруулсан хэрэгт холбогджээ. Тус сургуулийн III дамжааны оюутан Н.Түвшинжаргал түүнээс улсын хилийн тухай ном, бичиг баримт авчээ. Гэтэл Түвшинжаргалаас мөн сургуулийн III дамжааны оюутан Отгонбаатар уг материалыг авч яваад сургуулийнхаа соёлын төвд хаяж үрэгдүүлсэн байна. Шинжээчид үрэгдсэн ном, бичиг баримт нь улсын нууцад хамаарна гэсэн дүгнэлт гаргажээ. Ийнхүү Б.Цэндбаатар, Н.Түвшинжаргал нарт Эрүүгийн хуулийн 71 дүгээр зүйлээр эрүүгийн хэрэг үүсгэн улсын нууц задруулсан хэмээн шалгаж байгаа аж. Харин Отгонбаатарт холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон байна.

2006.10.04№244 /2378/, Засгийн газар нууц асуудал хэлэлцэнэ. ...хэлэлцэх асуудлын жагсаалтын 13, 14 дүгээрт Ерөнхий сайд М.Энхболд, Сангийн сайд Н.Баяртсайхан нарын танилцуулах асуудал ямар нэгэн нэргүйгээр нууц хэмээх тодотголтойгоор бичигджээ. ...Тэгэхээр энэ нь сүүлийн үед яригдах болсон Засгийн газрын өөрийнх нь хувь заяаны асуудал юмуу, өөр нэгэн мөнгө цаастай холбоотой ноцтой асуудал байж болохыг үгүйсгэхгүй. Хэрэв олон нийтийн ашиг сонирхлыг хөндсөн асуудал бол нээлттэй байх учиртай. Мөнгө санхүүтэй холбоотой байгаа учир олон нийтийн анхаарлыг татах учиртай.

Өнөөдөр сонин, 1998.11.14. №222 /516/, Д.Чимэд-Юндэн: Тагнаж чагнадаггүй тагнуулын байгууллага гэж байдаггүй. Сур: Тагнасан, чагнасан гэдэг чинь харамсалтай нь илэрчихээд байгаад гол нь байгаа юм биш үү.

УАБХГ гэдэг бол дээд зэргийн нууцлалтай байх ёстой баймаар. Гэтэл танай байгууллагаас нууц алдагдаад байна шүү дээ?

ЧЮ: - энэ нь манай байгууллагад ажиллаж байгаа зарим нэг хүмүүсийн боловсрол, мэдлэг, нийгмийн төлөвшил, нууц хадгалж байгаа байдлаас болж буй нь үнэн. Мөн гаднаас ямар нэг байдлаар мэдээлэл олж авч буй юм ч бий. Ардчилсан нийгэм, олон намын тогтолцооны үед ажиллах туршлага дутагдаж, хувийн атгаг занд хөтлөгдөх явдал ч гарч байгаа нь нууц алдагдахад хүрч байгаа юм. Энэ нь төрийн нууцын хадгалалт, хамгаалалт хангалтгүй байгааг харуулж байна.

Санжаасүрэнд холбогдох хэрэг

2005 оны 5 дугаар сарын 19-ний өдөр Эмнести Интернэшнлээс нэгэн уриалга гаргасан юм. Тэр нь Хуульч, хүний эрхийг хамгаалагч Лодойсамбуугийн Санжаасүрэнийн талаарх асуудал байлаа.

Л.Санжаасүрэн нь тухайн үед зүрхний өвчний улмаас маш хүнд байдалтай шоронд байхдаа эмнэлгийн тусламж анхаарал аваагүй байна. Тэрээр 2004 оны 11 дүгээр сард төрийн нууц задруулсан гэмт хэрэгт яллагджээ. Эмнести Интернэшнл үзэхдээ: тэрээр үйлчлүүлэгчийнхээ эрхийг хамгаалсныхаа л төлөө баривчлагдаж хоригдсон гэж үзжээ.

Тэрээр Монголын тагнуулын ажилтанд баривчлагдсан хүнийг хамгаалж, эрүү шүүлт эдэлж байсан үйлчлүүлэгчдээ тусалсан учраас төрийн нууц задруулсан гэж тооцогдоход хүрчээ. 2005 оны 4 дүгээр сард Л.Санжаасүрэн нь Монгол Улсын Дээд шүүхэд давж заалдсан боловч ялагджээ.

Тэрээр шоронд байхдаа сонинд өгсөн ярилцлагадаа: түүнийг маш олон хоригдолтой өрөөнд байлгасан, хүч хэрэглэж байсан, маш хүнд нөхцөлд байгаагаа хэлжээ. Баттай эх сурвалжаас үзвэл, Л.Санжаасүрэн нь зүрхний өвчинд сөрөг нөлөөтэй, маш муу нөхцөл байдалд байжээ.

Л.Санжаасүрэн нь 2003 оны 5 дугаар сарын 15-нд Монголын тагнуулын байгууллагын ажилтанд Францаас баривчлагдаж ирсэн Дамирангийн Энхбатыг өмгөөлж байжээ. Д.Энхбат нь 1998 онд гарсан С.Зориг агсныг алсан хэрэгт сэжиглэгдэж байжээ.

Л.Санжаасүрэн нь Д.Энхбатыг зурагтаар Тагнуулын Ерөнхий газрын эрүүл шүүлт, түүнийг баривчилсан талаар дэлгэрэнгүй ярихад нь тусалцаа үзүүлсэн байдаг. Иймээс хоёуланг нь төрийн нууц задруулсан гэж үзэж 2004 оны 10 дугаар сард шорон хорьсон байдаг. Л.Санжаасүрэнг 18 сараар хорьж, Д.Энхбатыг 3 жилээр хорих ял оногдуулжээ.

Эмнести Интернэшнл байгууллагын уриалгын дагуу ерөнхийлөгчийн уучлалаар суллагдсан байна.

Улс төржсөн тагнуулууд

Өдрийн сонин 2004 оны 1 дүгээр сарын 22

Өнгөрсөн онд сайд Ц.Нямдоржийн тагнуулын хэрэг, Францаас баригдаж ирсэн Д.Энхбатын гэх хэргүүд ихээхэн улс төржиж, олон нийтийн анхаарлыг татаж байв. Үүнээс ХЗДХ-ийн сайд Ц.Нямдоржтой холбоотой

гэгдэх хэргийг анхан шатны шүүх шийдвэрлэв. ТEG-ын дарга асан генерал Баатарыг улсын нууц задруулсан, хүн гүтгэсэн гэх хоёр зүйл ангиар буруутган хөнгөнийг нь хүндэд нь багтааж нийт долоон жил шоронд хорихоор яллалаа. Харин Д.Энхбаттай холбоотой гэх хэрэг өнөө хэр үргэлжилсээр байна. Сөрөг хүчин Д.Энхбаттай холбоотой хэргийг улс төржүүлэн дэвэргэж байна гэж үзэж байгаагаар ТEG хэвлэлийн төлөөлөгчөөрөө дамжуулан хоёр ч удаа илэрхийлсэн. Үүний дараагаар С.Зоригийн гэгдэх болсон хэргийг мөрдөх ажлын хэсгээс шинэ оны дараахан ТEG-ынхантай ижил утга агуулгатай мэдэгдэл хийлээ. Эдгээр мэдэгдлүүдийн дараагаар нэлээд хугацаанд дэлгэрэнгүй ярилцлага өгч хэвлэлийн бага хурал хийлгэсэн байна. Маргалдагч талуудын мэдэгдэл, тайлбаруудаас харах юм бол аль нь хүмүүсийг араасаа дагуулах гэж мэрийхийн хажуугаар хэн хэнд нь л олон нийтээс нуух ямар нэг юм байгаад түүнийгээ тойруулж хана хэрэм босгоод байгаа мэт санагдаж байна. Д.Энхбатыг өнгөрсөн оны 5 дугаар сард Франц улсаас баривчлан авчирсан нь урьд хүчний байгууллагынхан Америкаас “ард” хэмээх Батсүхийг, ОХУ-аас “Сэлэнгийн” хэмээх Баатаржавыг дүүтэй нь баривчлан авчирч байсантай адилхан хэдий ч энэ удаа хэтэрхий улс төржиж байгаагаар онцлогтой байгаа юм. Батсүх, Баатаржав нарыг харь орноос зардал чирэгдэл гарган баривчлан авчирснаа хүчний байгууллагынхан С.Зоригийн хэрэгтэй холбочихдог болохоор олон нийт ч дуугаа хураачихдаг байж. Энэ удаа бас л С.Зоригийн хэрэгт биз гээд олон нийт Д.Энхбатыг төдийлөн ойшоохгүй байж болох л байсан. Гэтэл Д.Энхбатын өмгөөлөгчөөр хурандаа Л.Санжаасүрэн ажиллах болсноос хойш энэ хэрэг шууд л хүний эрхийн асуудал болон босч ирлээ. Л.Санжаасүрэнг Монголын хүний эрхийн байгууллагууд дэмжиж, тэр ч бүү хэл маргаанд Европын холбоо, Франц улсыг хамруулж, үүгээрээ Д.Энхбаттай холбоотой гэх хэрэг нь олон улсын шинж чанартай болж хувирсан. Хэдийгээр өмгөөлөгч Санжаасүрэн өөрийн үйл ажиллагаагаа хүний эрхийг хамгаалахтай холбон тайлбарлаж байгаа ч цаад зорилго нь арай өөр зүйлд байна гэх сэтгэгдэл төрөхөөр байна. Л.Санжаасүрэн хорихын эмнэлэгт үйлчлүүлэгчтэйгээ уулзах үедээ нууцаар видео бичлэг хийж, түүнийг нь “25 дугаар суваг” телевиз болон зарим хэвлэлээр бүрэн эхээр нь нийтэлж нэвтрүүлсэн. Уг бичлэгт Д.Энхбат байн байн “... тагнуулынхан намайг Зоригийн хэрэгт хүчээр холбогдуулаад надаар дамжуулан Ч.Энхтайван, тэгээд М.Энхсайхан нарыг энэ хэргийг захиалсан болгуулаад улмаар Ардчилсан намыг сонгуульд унагах гээд байна” гэж байв. Үүнээс үзэхэд Л.Санжаасүрэн Д.Энхбатаар чухам энэ үгийг хэлүүлэх нь түүний өмгөөллийн хамгийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг байсан гэж ойлгогдохоор байна. Харин энэ бүхний хариуд ТEG-аас манай ажилтнууд “С.Зоригийн хэрэгт ахиц гаргахаар ажиллаж байгаа. Гэтэл Ардчилсан намын удирдлагууд, өмгөөлөгч Санжаасүрэн гэх мэт хүмүүс саад хийгээд байна” гэсэн утга агуулгатай мэдэгдэл хийсэн. Аль аль нь л ноцтой гэмээр мэдэгдлүүд. Үнэхээр л мөрдөгчид С.Зоригийн хэргийг шалгах явцдаа амжилт олж, гэмт хэрэгтнийг барих гэхээр улс төрчид, элдэв хүний эрхийг хамгаалагчид гарч ирээд саад хийгээд байгаа бол муу л хэрэг. Харин Д.Энхбатын ярьсан хэлсэн шиг хүчний байгууллагынхан өөрсдийн гарын дор орсон хүнээр зохиомол мэдүүлэг гаргуулж, түүнийгээ улс төрийн зорилгоор ашиглах гэж байгаа бол

бүр ч муу хэрэг болох юм. Юутай ч одоогоор сонгуулийн өмнө Ардчилсан намын дарга М.Энхсайханыг С.Зоригийн хэрэгт барих юм гэнэ гэсэн цуу яриа үнэмшилтэй нь аргагүй дэлгэрчихээд явж байна. Дээрх шил шилээ даран хөврөх адал явдлуудаас харахад нэг бол хүчний байгууллагынхан үнэхээр Зоригийн хэргийн учгийг атгаад авсан эсвэл уг хэрэгт ямар нэг хүчилсэн, зохиомол элемент оруулснаар сонгуулийн өмнө сөрөг хүчний удирдагчдын нэр хүндийг унагах гэж байна гэж үзэж болохоор байна. Сонгуулийн өмнө хэн нэг улс төрчийг Зоригийн хэрэгт хамаатуулан барьж хорих зэргээр авирлаж байгаад сонгууль өнгөрсний дараа уг хэрэг яасан нь мэдэгдэхгүй замхраад алга болчихдог явдал урьд гарч байсан. Тухайлбал, Э.Бат-Үүлийг барьж хориод дараагаар нь тавиад явуулчихсан. Юу болсон тухай мөрдөн байцаалтын нууц гээд цагдаа ч, Бат-Үүл ч ганц ч үг дуугараагүй. Үр дүнд нь хүмүүсийн нэлээд хэсэг нь Бат-Үүлийн талаар таагүй ойлголттой хоцорсноор барахгүй, уран бүтээлчид үүнийг нь шүүрэн авч уран сайхны кино хүртэл хийгээд 2004 оны сонгуулийн өмнө ард түмэндээ бэлэг барьж байна. Энэ бүхний дүнд Э.Бат-Үүл хувь хүнийхээ болон нэртэй улс төрчийн хувьд ихээхэн хохирсон. Хэрэв С.Зоригийн хэргийг мөрдөх ажиллагаа Э.Бат-Үүлд тохиолдсон шиг байдлаар одоо М.Энхсайхан дээр ирэх гэж байгаа бол Ардчилсан нам, М.Энхсайхан, Л.Санжаасүрэн нарын зүгээс Д.Энхбатын хэргийг улс төржүүлж байгаа нь юуны буруу байх билээ. Хүн нэр төрөө тухайн нөхцөл байдалд тохирсон арга хэлбэрээр л хамгаална шүү дээ.

1.6. Гадаад орны нууцын хуулиудын харьцуулсан судалгаа

Монгол Улсын Төрийн нууцын тухай хуулийг ардчилалд шилжилтийн үеийн болон бусад орны ижил төстэй хуультай харьцуулан судлав.

Үүнд: ОХУ, 2.Киргизийн БНУ, 3.Таджикстан, 4.Туркменстан, 5.Украин, 6.Гүрж, 7.Казакстан, 8.Солонгос, 9.ИБУИНВУ, 10.ХБНГУ зэрэг улсыг хамруулав.

Судалгааны энэ хэсэгт дараах асуудлыг онцгойлон анхаарч дүгнэлт, харьцуулалт хийлээ. Үүнд:

- Төрийн нууц /Улсын нууц/-ын тодорхойлолт
- Нууцын хамрах хүрээ
- Нууцлах хугацаа
- Нууцлалыг ил болгох
- Нууцыг тогтоох субъект г.м

Төрийн нууцыг тодорхойлсон байдал

Судалгаанд хамрагдсан улсуудаас Туркменстан, Украин, Киргиз, Гүрж, Казакстан зэрэг улс нь төрийн нууцыг тодорхойлсон бөгөөд гол томъёолол нь зөвхөн мэдээлэл гэснээрээ манай хуулиас ялгаатай байна. Туркменстан, Киргиз, Казакстаны хуульд төрийн нууцын жагсаалтад орсон мэдээлэл нь нууц гэсэн бол Украин, Гүржийн хуульд задруулбал үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулах мэдээлэл гэж нарийвчилсан байна.

Монгол Улсын Төрийн нууцын тухай хуулийн 3-р зүйлд "Төрийн нууц гэж Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу төрийн нууцад хамааруулсан, тус улсын гадаад бодлого, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, техник-технологи, батлан хамгаалах, тагнуул, сөрөх тагнуул, гүйцэтгэх ажилтай холбоотой бөгөөд задруулбал үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахуйц мэдээллийн томъёолол, дүрс зураг, дохио тэмдэг, техник-технологийн шийдэл болон үйл ажиллагааны хэлбэрээр өөртөө агуулж байгаа мэдээ, баримт бичиг, эд зүйл, объект, үйл ажиллагааг хэлнэ" гэж тодорхойлсон. Энэ нь мэдээлэл төдийгүй баримт бичиг, эд зүйл, объект, үйл ажиллагааг хүртэл төрийн нууцад хамаарах бөгөөд дээрх хүрээ нь бусад орны хуулийн хамрах хүрээнээс өргөн байгаа нь харагдаж байна.

Монгол Улсын Төрийн нууцын тухай болон Төрийн нууцын жагсаалтын тухай хуулийн хамрах цар хүрээ маш өргөн. Бараг бүх зүйлийг "төрийн нууц" гэсэн ангилалд хамруулсан.

ОХУ, Украин, Туркменстан, Таджикстаны хуулийг харьцуулахад үзэхэд бүтцийн хувьд ижил төстэй байсан ба агуулгын хувьд ОХУ, Украин, Тажикстаны хуульд нууцад хамааруулах мэдээллийн жагсаалтыг шууд тогтоож өгсөн байна. Харин Туркменстан, Киргизийн хууль нь нилээн ерөнхий заалтуудтай байсан болно. Украин, Гүржийн хууль нь илүү их дэлгэрэнгүй нэр томъёоны тайлбарыг нарийвчлан гаргасан, нууцад хамаарах мэдээллийг боловсруулах, хадгалах, хамгаалах гэх мэт технологийн үе шатны зохицуулалтыг журмыг тодорхой тусгаж оруулснаараа онцлогтай байна.

Төрийн нууцын хамрах хүрээ

Төрийн нууцын хамрах хүрээг ОХУ, Украин, Гүрж улсад нийтлэг байдлаар:

- батлан хамгаалах /цэргийн/ салбар
- шинжлэх ухаан, техник, эдийн засгийн салбар
- эдийн засаг, улс төрийн гадаад харилцаанд тагнуул, сөрөг тагнуул, эрэн сурвалжлах үйл ажиллагаа гэж байгаа бөгөөд энэ нь Монгол улсын төрийн нууцын хүрээг томъёолсонтой нэлээд төсөөтэй боловч Украин, Монгол улсын хуулинд "үндэсний аюулгүй байдал" гэж тусгайлан оруулж ирсэн байна.

Дээр дурьдсан хүрээ тус бүрт хамаарах мэдээллийг Гүрж болон Монгол улсын хуульд тусгайлан оруулсан нь зарим талаар хууль зүйн ойлголт, нэр томъёогоо тодорхойлоогүй, тодорхой болгоогүйгээс манай нууцын хуулиуд хэт ерөнхий, зөрчилдөөнтэй байгаа байдал харагдаж байв.

Манай хуулиар мастабаас хамаараад газрын зураг бүгд нууцад хамаарахаар байхад, Казахстан, Тажикстан болон Украины хууль тогтоомжинд газрын зургийн нууцлалтай холбоотой заалтууд орсон байх бөгөөд гэвч энэ нь зөвхөн цэрэг, дайны зориулалтаар ашиглах тохиолдол буюу эсвэл эдийн засгийн мэдээлэл агуулсан үед (Казахстан, Тажикстан) газрын зургийн өгөгдлүүдийг нууцалсан байдаг. Бусад орнуудын хууль тогтоомжинд газрын зургийн нууцлалтай холбоотой заалтууд ороогүй байна. Харин ч төрийн нууцын тухай Гүржийн хуулинд "цэргийн зориулалттай

тусгай газрын зургаас бусад” газрын зургийг нууцад ангилахыг хориглосон зүйл (8.3 зүйл) байна.

Тагнуул болон сөрөг тагнуулын нууцлалын үйл ажиллагаатай холбоотой Төрийн нууцын жагсаалтын 4 зүйл (39, 40 ба ялангуяа 43 заалтууд)-ийг төрийн хэлмэгдүүлэлтийн ангилалд хамаарах өөрийн орны иргэдийн эсрэг болон хүний эрхийг хөсөрдүүлэхэд хэрэглэж болохгүйг анхааруулсан заалт дагалдах хэрэгтэй.

19-р зүйл байгууллагын “Үндэсний аюулгүй байдал, Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө болон мэдээлэл хүртэх тухай Жоханнесбургийн зарчим”-ын 1-д “Үндэсний аюулгүй байдал, хувь хүний нууц болон бусад ашиг сонирхолын үүднээс мэдээллийн чөлөөтэй урсгалыг олон улсын эрх зүйн дагуу хязгаарлаж болно.⁵ Гэхдээ үндэсний аюулгүй байдлыг эрх бүхий байгууллагаас өргөн хүрээнд буруу ашиглаж ирсэн түүхтэй. Иймд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөө болон мэдээллийн эрх чөлөөг хангахын тулд үндэсний аюулгүй байдлын хүрээг тодорхой, явцуу хүрээнд тодорхойлвол зохино. Эдгээр зарчмууд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөг үндэсний аюулгүй байдлын үүднээс дараахь нөхцөлд хязгаарлаж болно гэж заасан. Хэрэв энэ нь "тухайн улс оршин тогтноход эсхүл газар нутагт нь хүч хэрэглэхээр заналхийлэхэд болон тэр заналхийлэлд хариу цохилт өгөхөд" нөлөөлж байгаа бол.⁶ Үндэсний аюулгүй байдалд учруулах хохирол болон бусад хууль ёсны зорилго олон нийтийн мэдээлэлтэй байх зорилгоос давамгайлснаас бусад тохиолдолд мэдээллийг нээлттэй болгох нь зүйтэй. Учир нь олон нийтийн ашиг сонирхол байнга давамгайлдаг.⁷ Үндэсний аюулгүй байдалд хохирол учрах нь тодорхой байсан ч олон нийтэд мэдээллийг нээх нь илүү үр ашигтай байвал мэдээллийг задална. Ийм тохиолдолд үндэсний аюулгүй байдалд учрах хохирлыг мэдээлэлтэй байх олон нийтийн ашиг сонирхолтой харьцуулан жигнэж үзвэл зохино.

Монголын Төрийн нууцын хуулийн 5 дугаар зүйлийн ихэнх заалт нь их өргөн утгатай. Зохисгүй нууцын зарим жишээг дор дурьдвал:

- жил тутам цэрэгт элсүүлдэг хүмүүсийн тоо /5.2.7./
- улсын нөөцийн хэмжээ /5.3.2./
- цаазаар авах ялыг гүйцэтгэх журам /5.5/

Ийм мэдээллийг ихэнх ардчилсан оронд олж үзэх боломжтой байдаг бөгөөд Монгол Улсад үүнийг төрийн нууцад хамруулах үндэслэлийг олоход төвөгтэй. Ихэнх тохиолдолд эдгээр мэдээллийг нээлттэй болгох олон шалтгаан байдаг. Жишээ нь, улсын нөөцийн тухай мэдээллийг задлах нь эдийн засгийн хөгжилд тустай байж болно. Дүгнэж хэлэхэд төрөөс мэдээлэл нууцлах зарим шалтгааныг тогтоосон ч гэсэн олон нийтийн аливаа зүйлийг мэдэх ашиг сонирхол байнга давамгайлдаг.

⁵ Article 19 Жоханнесбургийн зарчим: Үндэсний аюулгүй байдал, Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө болон мэдээлэл хүртэх тухай /Лондон1995 он, 10 дугаар сар / Зарчим 1с, Обзёрвер ба гиадан болон Англи хоорондохи маргааныг үз. 1998 оны 6 дугаар сарын 9 , Өргөдлийн дугаар 22678/93 /Хүний эрхийн Европын шүүх/

⁶ Ibid., зарчим 2/a/.

⁷ Олон нийтийн мэдэх эрх, тэмдэглэл 78, зарчим 4

Төрийн нууцын тухай хуульд хохирол учрах болон олон нийтийн ашиг сонирхол давамгайлах 2 шалгуур хоёул байхгүй байна.

Нууцалж болохгүй мэдээллийн хүрээ

Төрийн нууцын тухай Монгол, Тажикстан улсын хуулинд юуг төрийн нууц гэж үзэх ёсгүйг ангилан ялгасан заалт ороогүй байна. Энэхүү судалгааг явуулах үүднээс хянан үзсэн бусад орны ижил төстэй хуулиудаас харъя.

Төрийн нууцын тухай Оросын Холбооны Улсын хуулинд үүн дээр нэмэлт болгосон хоёр чухал заалт орсон байдаг (7 зүйл), алт болон бэлэн мөнгөний нөөц (1), төрийн өндөр, дээд тушаалын албан хаагчдын эрүүл мэндийн байдлыг төрийн нууц гэж үзэх ёсгүй гэж заажээ. Оросын Нууцын хуульд:

- Онц байдал, хүн амын эрүүл мэнд, аюулгүй байдалд аюул учруулах үйл явдлууд, байгалийн гамшиг, тэдгээрийн талаархи урьдчилсан мэдээлэл
- Хүрээлэн байгаа орчин, эрүүл мэнд, эрүүл ахуй, боловсрол, соёл, хөдөө аж ахуйн байдал, түүнчлэн гэмт хэргийн нөхцөл байдал
- Онцгой эрх, төрөөс иргэд, албан хаагч, байгууллага, аж ахуйн нэгжид олгож буй хөнгөлөлт, нөхөн төлбөр
- Хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчиж байгаа тухай баримт
- ОХУ-ын валютын нөөц, алтны нөөцийн хэмжээ
- Төрийн өндөр албан тушаалтны эрүүл мэндийн байдал
- Төрийн байгууллага, түүний албан тушаалтны хууль бус үйлдлийн тухай мэдээллийг нууцалж болохгүй гэжээ.

Киргиз, Украин зэрэг улсын хуулиудад мөн ийм төсөөтэй заалтууд оржээ.

Туркменстанд хүний эрх, эрх чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхол, түүнчлэн хувь хүний аюулгүй байдал, эрүүл мэндэд нь аюул учруулж болох мэдээллийг нууцад хамааруулж болохгүй гэж хуульчилсан байна.

Орос, Туркменстаны хуулиар иймэрхүү төрлийн мэдээллийг төрийн нууц гэж үзсэн албан тушаалтанд хариуцлага хүлээлгэхээр тусгасан байгаа нь хэрэгжилтийг нэлээд өндөрсгөж байгааг харуулж байна.

Казакстаны хуульд Төрийн албан тушаалтан, агентлагийн хууль бус үйл ажиллагаа буюу зүй бус үйлдэл, шударга ёсыг зөрчсөнийг нуун дарагдуулсан мэдээллийг нууцлахыг хориглосон байдаг бол Монгол Улсад иймэрхүү төрлийн бүх материал төрийн нууцад хамаарч, халхавч маягаар хэрэглэгддэг.

Гүржид олон улсын гэрээ хэлэлцээр, мөн байлдааны зориулалттай тусгай газрын зургаас бусад газрын зураг төрийн нууцад хамааруулж болохгүйг заасан нэмэлт заалт оржээ. Монголд 1:100000 нарийвчлалтай газрын зургийг байнга нууцлах төрийн нууц гэж үздэг ба яамд, засгийн газрын агентлагууд мэдээлэл түгээхийг зааварчилсан дотоод журмаа мөн гол төлөв төрийн нууцад хамааруулсан байдаг.

Гүржид мөн Төрийн өндөр дээд албан тушаалтны эрүүл мэндийн байдал, авилга, албан тушаалтнуудын хууль бус үйлдэл, гэмт хэргийн нөхцөл байдлын талаарх мэдээллийг нууцалж болохгүй гэжээ.

Германд Мэдээллийн эрх чөлөөний хуулиараа гол зохицуулалтаа хийгээд, хариуцлага хэсгээ Эрүүгийн хуулинд суулгаж өгсөн нь дэвшилттэй буюу аль болох нээлттэй байх зарчмыг хэрэгжүүлэхэд илүү дөхөмтэй нь харагдаж байна.

ХБНГУ-ын эрүүгийн хуулиар “Бие даасан, ардчилсан үндсэн хуулийн журам болон олон улсын зэвсэгт хяналт тавих гэрээг зөрчсөн Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улстай гэрээ хэлэлцээр байгуулсан талуудаас нуун дарагдуулсан баримтуудыг төрийн нууцад хамааруулахгүй” гэж хуульчилсан нь нэлээд онцлог бөгөөд дэвшилттэй зохицуулалт болж байна.

Германы Мэдээллийн эрх чөлөөний хуульд задалж болохгүй мэдээллийн хүрээг заасан байдаг. Үүнд:

1. Хэрэв мэдээллийг задалсан нөхцөлд олон улсын харилцаа, Германы Зэвсэгт хүчний цэргийн аюулгүй байдал, дотоодын болон гадаадын аюулгүй байдлын сонирхол, санхүүгийн монополийн эсрэг болон журамлах эрх бүхий газрын хяналт тавих үүрэг, гадаад санхүүгийн хяналтын асуудал, хууль бус гадаад худалдаанаас урьдчилан сэргийлэх гэсэн арга хэмжээ, одоо явагдаж буй хууль эрх зүйн үйл явц, хүн бүр шударга хуулийн үйлчилгээ авах эрх, ба эрүүгийн, засаг захиргааны болон сахилга батын холбогдолтой мөрдөн байцаалтын үйл ажиллагаа зэрэгт хохирол учрахаар байвал.

2. Хэрэв мэдээллийг бусдад задруулснаар олон нийтийн аюулгүй байдалд аюул учруулах бол
3. Хэрэв Олон улсын гэрээ хэлэлцээрийн хүрээнд нууцлах шаардлага тавьсан бол эсвэл Агентлагт итгэх итгэл буурах бол
4. Хэрэв тухайн мэдээлэл нь хуулийн зохицуулалтын эсвэл Ангилсан Мэдээллийн талаархи Материалын болон Байгууллагын Хамгаалалтын Ерөнхий Захиргааны Зохицуулалтын дагуу нууцад хамаарах эсвэл мэргэжлийн холбогдолтой болон тусгай албан ёсны нууцад хамаарах
5. өөр төрийн байгууллагаас нэг удаа өөрсдийн үйл ажиллагаанаас гадуур мэдээлэл өгөхийг шаардах
6. Хэрэв мэдээллийг задалснаар нийгмийн даатгалын институтын эдийн засгийн сонирхол болон эдийн засгийн ажил хэрэгт холбогдох холбооны засгийн газрын санхүүгийн сонирхлыг хөндөх бол
7. Нууц мэдээлэл авах, хүртэх гэсэн санал тавьж цуглуулсан үед гуравдагч талын нууцлалыг хадгалах сонирхол нь хүчин төгөлдөр байсан тохиолдолд
8. Холбооны Засгийн Газрын Тагнуулын газар, агентлагууд болон бусад төрийн агентлагууд Германы Аюулгүй Байдлын Актын 10 (3) –р зүйлд заасны дагуу гүйцэтгэж байгаа бол

Дээр дурьдсанаар бусад бүх мэдээлэл нээлттэй, ил тод байдаг байна.

ОХУ, Туркменстан, Киргиз, Гүрж, Казакстаны хуулиудад нууцалж болохгүй мэдээллийн хүрээг тодорхойлсон нь, Украин, Казакстан улсын хуулиудад нууцад хамаарах мэдээлэл олж авах хүсэлт гаргах, нууц мэдээлэл олж авах эрхийг баталгаажуулсан нь манайд жишиг болохоор байна.

Нууцлах хугацаа

Судалгаанд хамрагдсан улс орнуудын нууцын хуулиудыг аваад үзэхэд нууцлах хугацаа гэж хатуу тогтоогоогүй хуультай улс нь ОХУ, Туркменстан, Казакстан зэрэг байгаа бөгөөд эдгээр улсын хуулийн дэвшилттэй заалт нь 5 жил тутамд нууцад хамаарах эсэхийг шалгаж, зэрэглэлийг хянаж, шаардлагагүй гэж үзвэл ил болгодог байна. Харин Украин, Гүрж зэрэг улсад нууцлах хугацааг зэрэглэлээс хамааруулан Украинд 30 жилээс хэтрэхгүйгээр, Гүржид 20 жилээс ихгүй байхаар хуульчилсан байхад Монгол Улсад 60 хүртэл жил буюу бусад орноос 2-3 дахин урт хугацаагаар, зарим категорийг байнгын нууц гэж “хар авдар”-т хийжээ.

Нууцлалын хүрээнд Монголын хууль тогтоомжийг бусад орнуудын хуультай харьцуулж үзвэл ихэнх орнуудад нууцлах баримт бичгийн хугацааг Төрийн нууцын жагсаалтаар бус харин Төрийн Нууцын тухай хуулиндаа тодорхойлдог зүй тогтлын ялгаа харагдаж байгаа юм. Гэсэн мөртөө Төрийн нууцын тухай Монголын хуулинд өөрт нь, төрийн нууцын ангиллын талаар заалт ороогүй байна.

Төрийн нууцын тухай Монголын хуулинд ангиллын хугацааны заалт ороогүй байдаг нь Киргизстан болон Туркменстаны ижил төстэй хуультай адил байгаа юм.

Казахстанд баримт бичгийг нууцлах хугацааны хязгаар 30 жилээс хэтрэхгүй. (20.3 зүйл).

Гүржид: тусгайлан хөтөлсөн онц чухал баримт бичгийг 20 жил, маш нууц баримт бичгийг 10 жил, нууц баримт бичгийг 5 жил нууцлахаар заасан. (14.1 зүйл).

Орос улс бусад ихэнх оронд хэвшиж тогтсон нууцлалын 30 жилийн хугацааг баримталдаг. Үүнээс харахад Орос Монголын харилцаатай холбоотой баримт мэдээллийг одоо Оросын архиваас нээлттэй үзэж болох болсон бөгөөд харин Монголд төрийн нууц хэвээр байгаа юм (13-р зүйл).

Таджикстаны нууцын систем маш ээдрээтэй 7 төрлийн нууцлалын хугацаа заасан байдаг ч (гэхдээ л Монголын 10 заалтыг бодвол арай цөөн). Монголоос гадна зөвхөн Тажикстан улс л баримт бичгийг тодорхойгүй хугацаанд нууцлахыг нээлттэй зөвшөөрдөг бөгөөд (10.1 зүйлээр).

Украины хуулиар тусгайлан хөтөлсөн баримт бичгийн нууцын ангилалын хугацаа 30 жил, (маш нууц) 10 жил, (нууц) 5 жил хүртэл байхаар заажээ (13-р зүйл).

Гүржид онц чухал нууцын ангиллын хугацаа 30 жил, маш нууц 10 жил, нууц 5 жилээс хэтрэхгүй байхаар хуульчилсан.

Ихэнх орнуудын тухайлбал, Казахстан, Туркменстан зэрэг улсын хууль тогтоомжийн давуу тал нь ангиллын хугацааг албан ёсоор тавихаас зайлсхийж, “төр болон ард түмний ашиг сонирхол” эсвэл “онцгой нөхцөлд” л байнга нууцлахыг зөвшөөрсөн байх бөгөөд харин бусад орнуудын хууль тогтоомж нь нууцын ангилалын хугацаа дууссаны дараа нээлттэй болгох зарчим баримталдаг аж.

Бусад улсын хуулинд нууцын хугацааг (30-аас ихгүй жил) шууд зааж өгсөн байх, нууцыг ил болгох үндэслэл, журмыг нарийвчлан заасан байх гэх мэт зохицуулалтыг хийжээ. Мөн нэг нийтлэг зүйл нь аливаа мэдээллийг нууцад хамааруулах нь буруу, шаардлагагүй, хүний эрхийг зөрчиж байна гэж үзвэл иргэд шүүхэд хандан шийдвэрлүүлэхээр зохицуулалт хийжээ.

Нууцлах хугацаа нь дуусгавар болмогц уг мэдээллийг нууц бус болгодог байх зохицуулалт байна. Нууцын зэрэглэлд хамааруулсан мэдээллийг ил болгох процесс нь хагас автомат Барууны ихэнх орнуудад хэрэглэдэг хуультай төстэй хуулийг Монгол улс батлах нь зүйтэй юм. Маш чухал тоо баримт дурдагдаагүй тохиолдолд хэсэг хугацаа өнгөрсний дараа засгийн газрын баримт бичгүүдийн нууцын зэрэглэл автоматаар цуцлагдах болно. Онцгой тохиолдолд асуудлыг хянуулахаар Үндэсний Аюулгүйн Зөвлөлд хүргүүлэх ба Улсын Их Хурал эцсийн шийдвэрийг гаргана. Энэхүү процедур нууцын ангиллын хугацаа дууссан мэдээллийг нууцлах гэсэн засгийн газрын оролдлогыг мухардалд оруулж чадах юм. ОХУ, Туркменстан, Казакстан зэрэг улсын хуулиадад байгаа шиг тодорхой (3-5 жил тутам) хугацаанд нууцынхаа хүрээ, жагсаалтыг эргэн харж, нягталдаг байхаар хуульчлах нь зүйтэй юм.

Нууцыг ил болгох

Гүрж, ОХУ-д төрийн нууцыг ил болгох үндэслэлийг тогтоосон байна. Үүнд:

- олон улсын нөхцөл байдлын улмаас тухайн мэдээллийг ил болгохоор үүрэг хүлээсэн
- тухайн мэдээллийг нууцлах шаардлагагүй болсон
- тогтоосон хугацаа дуусгавар болсон

Монгол Улсад нууцын ангилалд хамаарах мэдээллийг ил болгох талаар Төрийн нууцын тухай Монгол Улсын хуулинд:

- цаашид нууцлах шаардлагагүй гэж үзэх нөхцөл байдал шинээр үүсэх
- ангилалын нууцлах хугацаа дууссах
- бусад үндэслэл гэж тодорхойлжээ.

Нууцын зэрэглэлд хамааруулсан мэдээллийг ил болгох ажиллагааг засгийн газрын эрх мэдэлтнүүдэд хариуцуулваас (ялангуяа Улсыг аюулаас хамгаалах байгууллага) ямар ч баримт бичгийг нийтэд нээдэггүй гэдгийг бусад орны туршлага харуулж байна. Улсыг аюулаас хамгаалах байгууллага нь угаасаа нууцыг хамгаалах нэрийн дор хүнд суртал гарган байнга нууцлахыг боддог юм.

Монгол Улсад Төрийн нууцын хуулиар нууцад хамаарах мэдээллийг хайж олох нь хариуцлага хүлээх үйлдэл байдаг бол Украин, Казакстан улсын хуулиудад нууцад хамаарах мэдээлэл олж авах хүсэлт гаргах, нууц мэдээлэл олж авах эрхийг баталгаажуулсан нь эх сурвалжтай холбоотой аливаа хэрэг маргаан дээр шүүх хуралдаан дээр үр дүнтэй ашиглагдаж болох ач холбогдол бүхий зохицуулалт гэж үзэж байна. Учир нь манайд

авилга, ялангуяа төрийн нууцтай холбоотой хэргийн нотлох баримт “хар авдар”-наас гарч ирж, үнэн мөнийг тогтоож чадахгүй байгаа практикийг өөрчлөхөд чухал нь харагдаж байна.

1.7. Дүгнэлт, зөвлөмж

Монгол Улсын Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийг эрх зүйн зарчим, онол, практик, орчин үеийн чиг хандлагатай нийцүүлэн шинэчлэн боловсруулах шаардлагатай байна. Үүнд:

1. Төрийн нууцын хуулийн 4 дүгээр зүйлд заасан зарчим бодит утгаараа хэрэгжихгүй байна, өөрөөр хэлбэл, төрийн нууцыг тогтоохдоо хууль тогтоомжид нийцсэн, цаг үеэ олсон байж чадахгүй байна.

2. Монгол Улсын Төрийн нууцын болон Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай, Архивын тухай хуульд орсон зарим хуулийн нэр томъёо, ойлголт нь тодорхой тайлбар байхгүй байгаа нь зөв ойлгох, хэрэглэхэд эргэлзээтэй байна. Тухайлбал, “нууцалбал зохих хэсэг”, “үндэсний аюулгүй байдлын эрх ашгийн үүднээс төрийн нууцыг яаралтай ил болгох шаардлага”, “нөхцөл байдал өөрчлөгдсөний улмаас нууцлах шаардлагагүй болсон”, “задруулбал үндэсний аюулгүй байдалд хор хохирол учруулахуйц мэдээлэл”, “нууцлах хугацаа дуусгавар болсон”, “үндэсний аюулгүй байдал, улсын онц чухал эрх, ашиг сонирхолд хамаарах баримт” зэрэг болно. Эдгээр ойлголт, нэр томъёог тайлбарлах шаардлагатай юм. Төрийн нууцын хуулин дахь зарим зохимжгүй утгыг боловсронгуй болгох хэрэгтэй. Тухайлбал, Төрийн нууцыг нууцлах. Мөн Төрийн нууцыг ил болгох гэсэн зүйлийн “нууцлах хугацаа дуусгавар болсон”, “хуульд заасан бусад үндэслэл” гэсэн үндэслэлүүд, “яаралтай ил болгох шаардлага гарсан онцгой тохиолдолд” зэрэг нь тодорхойгүй байна.

3. Төрийн нууцтай холбоотой 41 хуулийг судалж үзэхэд “улсын нууц”, “төрийн нууц” гэж ялгаатай байдлаар томъёолж заасныг нэг мөр болгож, “төрийн нууц” гэж хэвшүүлэх хэрэгтэй.

4. Төрийн нууцын болон Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиар төрийн нууцад хамааруулж байгаа мэдээлэл нь зайлшгүй нууцлах шаардлагатай мэдээлэл байх ёстой ч хуулийн хэт ерөнхий зохицуулалтаас болж төрийн нууцад хамааруулах шаардлагагүй мэдээлэл ч “хар авдарт” орж байгаа юм. Үндэсний аюулгүй байдалд буюу төрийн нууцад хамааруулах шаардлагагүй, үндэсний аюулгүй байдалд хохирол учруулахгүй мэдээллийг төрийн нууцад хамааруулах нь мэдээллийн эрх чөлөөг хязгаарлаж байгаа нэг хэлбэр мөн. Иймд мэдээллийг төрийн нууцад хамааруулах шалгуур үзүүлэлтийг хуульчлах хэрэгтэй юм.

5. Төрийн нууцад хамаарахгүй боловч чухал гэж үзсэн мэдээллийг нууцлах сонирхол, хандлага, төрийн байгууллагуудад хүчтэй хэвээр байгаа нь мэдээлэл олж авах эрхийг хязгаарлаж буй хамгийн гол шалтгаан юм. Энэ

нь төрийн нууцын тухай болон Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиар тогтоосон нууцын жагсаалт, нууцад хамаарах мэдээллийн хүрээ хэт өргөн, ерөнхий байгаатай холбоотой бөгөөд төрийн албан хаагчид ямар ч мэдээллийг төрийн нууц гэж өгөхгүй байх боломжийг бүрдүүлж байгаа болно. Иймд төрийн нууцын жагсаалтыг нарийн, тодорхой болгож, Төрийн нууцад хамаарахгүй мэдээ, баримт бичиг, эд зүйл, үйл ажиллагааг нэрлэн зааж өгөх нь зүйтэй. Ингэснээр төрийн нууцын өргөн хүрээлэлд аливаа мэдээг хамруулж ойлгох гэсэн эрх бүхий албан тушаалтны хууль бус ажиллагааг хязгаарлахад дөхөмтэй байна.

6. Төрийн нууцын тухай хуульд нууцад хамааруулах хүрээг таван бүлэгт ангилсан байх бөгөөд Төрийн нууцын жагсаалтын хуулинд энэхүү ангиллыг дахин давтаж, дэлгэрүүлсэн нь ач холбогдолгүй болжээ. Иймд Төрийн нууцын тухай хуульд Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиар ангиллыг тогтоохоор зааж, энэхүү хэсгийг хасах нь утга агуулга давхцах, хоёрдмол утга гарах явдлаас зайлсхийхэд тустай юм. Хоёр хуулийн уялдаа холбоог сайжруулах хэрэгтэй.

7. Төрийн нууцын жагсаалт батлах хуулинд нийт 13 нууцын төрөлд байнга гэсэн хугацаа тогтоосны үндэслэл нь харагдахгүй байна. Нууцалсан зэрэглэлээр гэж нууцын зэрэглэлийг тогтоочихоод нууцлах хугацааг байнга гэсэн нь тохиромжгүй байна. Онц чухал-маш нууц, маш нууц зэрэг нууцын зэрэглэлд хамаарахгүй нууц зэрэглэл бүхий мэдээллийг байнга хугацаагаар нууцалдаг явдлыг зогсоох хэрэгтэй.

8. Нууцлах хугацаа хэзээ дуусч байгаа нь тодорхойгүй, 1995 оны төрийн нууцын хууль, 2004 оны Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулиас өмнөх хугацаанд нууцлагдсан төрийн нууцын хувьд ямар хууль үйлчлэх нь тодорхойгүй байгаад зохицуулж, ямар мэдээлэл нь хэзийнээс хэдий хүртэл нууцлахыг иргэд мэдэх боломж нь чөлөөтэй байх ёстой. Нууцлах хугацаа 60 жил, байнга гэж хэт урт байгааг багасгаж, 30 жилээс ихгүй байхаар тогтоох зохимжтой. Төрийн нууцыг цаашид нууц хэвээр байлгах эсэх асуудлыг 5 жил тутамд хянаж, шинэчилдэг механизм тогтоох чухал байна.

9. Төрийн нууцын хуулийн 5 дугаар зүйлд хохирол учирсны шалгуур болон олон нийтийн ашиг сонирхол давамгайлах гэсэн шалгуур алга байна. Нууцын зэрэглэлийг хохирлын хэмжээгээр шалгуур болгон онц чухал маш нууц, маш нууц, нууц гэж ангилсан боловч үүний үр дагавар буюу ач холбогдол нь тодорхой бус байна. Жил тутмын цэргийн дайчилгааны тоо, цаазаар авах ялыг гүйцэтгэх журмыг төрийн нууцын жагсаалтаас хасах, байр зүйн зураг гэдгийг цэргийн байр зүйн зураг болгон тодотгож өгөх.

10. Архивын байгууллага гэдэг бол улс төр, эдийн засаг, шинжлэх ухаан, танин мэдэхүйн зорилгод ашиглах архивын баримтыг хүлээж авах, хадгалах, хамгаалах, зориулалтын дагуу ашиглуулах үүрэг бүхий байгууллага байдаг. Төрийн нууцад хамаарахгүй буюу төрийн нууцын

жагсаалтаас хасагдсан баримтыг ашиглахад архивын хуулиар цаг хугацааны хувьд хязгаарлалт тогтоож байгаа нь төр, байгууллага, хувийн нууцад хамаарахгүй мэдээллийг хайх, олж авах иргэний эрхэд нийцэхгүй байна. Архивын тухай хуульд заасан “*үндэсний аюулгүй байдал, улсын онц чухал эрх, ашиг сонирхолд хамаарах баримт*” гэдгийг хэрхэн ойлгохыг тайлбарлах, давхардал, хийдлийг халах нь зүйтэй. Төрийн нууцын тухай хууль тогтоомжоор нууцлаагүй бол энэ төрлийн мэдээлэл олон нийтэд нээлттэй байх ёстой бөгөөд цаг хугацааны хувьд ашиглахад хязгаарлалт тогтоож байгааг зохицуулах нь чухал болно.

11. Төрийн нууцыг задруулсан бол Эрүүгийн хууль болон Захиргааны хариуцлагын хуульд заасан хариуцлагыг хүлээлгэж, гэм буруутай этгээдийг цээрлүүлэх ёстой ч энэ нь хэт ерөнхий байдалтай болжээ. Иймд хариуцлагын хэмжээг нууцлалын зэрэглэл, хор уршиг, шалгуур зэргээр ангилж, ялгавартай тогтоох нь урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох үр дүнтэй механизм болно.

12. Нууц гэдгээр халхавчлан зөрчил дутагдлыг нуун дарагдуулах нь улс орны эрх ашигт харш гэж үзвэл иргэн, байгууллага гомдол хүсэлтээ гаргаж шийдвэрлүүлэх эрхийг хуульчилж өгөх нь маш чухал баталгаажуулалт болно.

1.8. Хасралтууд

Хавсралт № 1

Өмнөд Солонгос БНУлс

Өмнөд Солонгост төрийн нууцтай холбоотой асуудлыг зохицуулдаг хоёр үндсэн хууль байх бөгөөд 1/ Үндэсний аюулгүй байдлын тухай хууль, 2/ Төрийн байгууллагад байгаа мэдээллийг задруулах талаархи хууль байна. Үндэсний аюулгүй байдлын хууль нь 1948 онд анх батлагдсан бөгөөд түүнээс хойш хэд хэдэн удаа хянагдсан байна. Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн 3, 4 дүгээр зүйл нь “тагнуул”, “төрийн эсрэг” үйл ажиллагаа явуулах гэмт хэрэгт удаан хугацаагаар шоронд хорих, цаазаар авах ял оноохоор заасан, гэхдээ эдгээр нэр томъёо нь хуулиндаа маш бүдэг тодорхойлогддог, үзэл бодлоо илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөгөө ямар нэг зөрчил гаргалгүйгээр хэрэгжүүлснийхээ төлөө хүмүүс ихэвчлэн хорих ял авдаг байна. Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуу “төрийн эсрэг” байгууллага гэдэг нь “тушаал гаргах, хяналт тавих бүтэцтэй, засгийн газрын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх зорилготой эсвэл төрийн үйл ажиллагаанд саад болохоор байгуулагдсан Солонгосын БНУ-ын гадна болон дотор байгуулагдсан нэгдэл, бүлэг” гэж тодорхойгддог. Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуу Хойд Солонгос нь улс гэгдэхээсээ илүү “төрийн эсрэг” байгууллага гэж тодорхойлогддог. “Төрийн нууц”-ын тодорхойлолт нь маш

бүрхэг, ихэнх тохиолдолд Өмнөд Солонгост олон нийтэд авч болох мэдээллийг оруулдаг.

Эмнести Интернэшнл байгууллагаас Өмнөд Солонгосын Үндэсний аюулгүй байдлын хуулин дахь үндэсний аюулгүй байдлыг дэмжих засгийн газрын хэрэгцээ, шаардлагыг ойлгож байгаа боловч олон улсын хүний эрхийн стандартын дагуу хуулиндаа нэмэлт оруулж, үзэл бодлоо илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг нь хамгаалахыг уриалж байна.

Төрийн байгууллагад байгаа Мэдээллийг задруулах талаарх хууль нь 1996 онд батлагдаж, 1998 оны 1 дүгээр сард хүчин төгөлдөр болсон. Энэ хууль нь иргэдийг төрийн байгууллагад байгаа мэдээллийг авах хүсэлт гаргахыг зөвшөөрөх хууль зүйн баталгаа нь болж өгдөг.

Энэхүү Хуулийн хүрээ нь үндэсний аюулгүй байдалтай холбоотой байгууллагын олж цуглуулсан, бий болгосон мэдээлэлд хамаарахгүй. Үүнд 8 төрлийн ангилал байдаг: бусад актаар тодорхойлсон нууцууд, үндэсний аюулгүй байдал, батлан хамгаалах, дипломат харилцаанд хохирол учруулж болох мэдээлэл, хувь хүн, өмч, олон нийтийн аюулгүй байдалд бодит гэм хор учруулж мэдэх мэдээлэл, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, мөрдөн байцаах талаарх мэдээлэл, аудит, хяналт шалгалтын мэдээлэл гэх мэт засгийн газрын байгууллагын ажиллагаанд бодит бэрхшээл саад учруулж болох мэдээлэл, хувь хүний талаарх хувийн мэдээлэл, худалдааны болон олон нийтийн ашиг сонирхолд бодит хохирол учруулж болох худалдааны нууцууд, үл хөдлөх хөрөнгийн наймаа, бараа хураах зэрэг задруулбал хувь хүнд бодит хохирол учруулж болох мэдээлэл орно.

Агентлагууд нь мэдээллийг задруулах эсэхийг тодорхойлох, мэдээллийг задруулах асуудлыг хэлэлцэх хороог байгуулах ёстой. Төрийн байгууллагын задруулахыг хориглосон мэдээллийнх нь төлөө иргэд давж заалдаж болно.

Үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөө

Ихэнхи улс төрийн хэлэлцүүлгүүд хязгаарлагдаагүй байхад Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуу Засгийн газар, эрх мэдэлтний Коммунист, эсвэл Хойд Солонгосын талаархи үзэл санааг илэрхийлэхийг хязгаарладаг.

Хэдийгээр Засгийн газар хэвлэл, мэдээлэлд шууд хяналт тавихгүй ч гэсэн шууд бус нөлөөлөл тавих нь үргэлжилсээр л байна. Зарим албан тушаалтнууд сэтгүүлчдийг Засгийн газрыг шүүмжлэн бичихийг хориглож, түрэмгийгээр байнга лоббидож байна.

Өмнөд солонгосын жишиг хэрэг

Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуу үүссэн шударга бус явдал: Профессор Парк Чанг-хий-гийн хэрэг

Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуух шийтгэл

1995 оны 6 дугаар сарын 15-нд профессор Парк Чанг-хийг Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуу ялласан. Түүнийг Японы оршин суугч солонгосын иргэн Суге Тай-су-тай уулзаж, түүнд “төрийн нууц”-ыг

дамжуулсан, түүнээс мөнгө авсан хэрэгт яллажээ. Сүе Тай-суг “төрийн эсрэг” байгууллагын тушаалыг авсан гэж яллажээ (Энэ нь үндэсний аюулгүй байдлын тухай хуулийн дагуу “төрийн эсрэг” байгууллага гэж тодорхойлсон хойд солонгосын засгийн газар гэсэн утгатай).

Профессор Парк Чанг-хийн Сүе-Тай-Суд дамжуулсан “төрийн нууц” гэдэг нь хэдийн олон нийтийн эзэмшлийн мэдээлэлд орсон мэдээлэл байсан. Эдгээр нь Өмнөд солонгосын сонины хуулбар, ерөнхийлөгч Ким Яанг-сэмийн фото зураг, Өмнөд солонгос дахь оюутнуудын талаарх улс төр, хөдөлмөрийн шилжилтийн талаарх ярилцлагын агуулга зэрэг байсан юм.

Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуу “төрийн нууц” гэдэг нь Хойд солонгост ашигтай байж болох ямар ч мэдээлэл орж болно гэж тодорхойлогдсон. Энэ томъёолол нь Өмнөд солонгосын шүүхэд маш өргөн хүрээнд тайлбарлагддаг бөгөөд ямар утгатайг нь мэдэхэд маш хэцүү юм. Олон нийтийн эзэмшилд хамаарч буй мэдээлэл нь “төрийн нууц” гэж шүүхэд тооцогдох бөгөөд энэ тайлбар нь үзэл бодлоо илэрхийлэх, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг нь зөрчиж, Өмнөд солонгост өргөнөөр тархаад буй бусад мэдээллийг дамжуулсныхаа төлөө хүмүүсийг хориход хүргэсэн Үндэсний аюулгүй байдлын хуулийн дагуу авч үзэх хэргүүдийн шалтгаан болоод байна.

Хавсралт № 2

Их Британийн Умард Ирланды Нэгдсэн Вант улс

Англид Төрийн нууцын талаарх 1989 оны Акт голлох үүрэгтэй үйлчилдэг.

1989 оны Акт нь түүнчлэн төрийн мэдээллийн тодорхой хэлбэрүүдийг хууль бусаар олж авах явдлаас урьдчилан сэргийлэх үндсэн зорилгын хүрээнд, мөн 1911 оны актын нэгэн хэсэг болсон арга хэрэгслээс бусад аргаар албан тушаалтан бусад этгээдүүд мэдээллийг эрх мэдэлгүйгээр задруулахаас урьдчилан сэргийлэх үндсэн агуулгад гол анхаарлаа чиглүүлдэг.

1989 оны Акт нь 1911 оны Төрийн нууцын талаарх Актын 2 дугаар хэсгийн Шинэчлэлийн хүрээнд батлагдсан. Шинэчлэлийн үндсэн агуулга нь төрийн мэдээллийг эрх мэдэлгүйгээр задруулах явдал нь гэмт хэргийн шинжтэй болохыг тодорхойлсон. Засгийн газраас санал болгож буй зорилго нь одоогийн хуулийн хүрээг нарийвчлах, улмаар төрийн мэдээллийг эрх мэдэлгүйгээр задруулах нь эрүүгийн гэмт хэргийн шинжтэй болохыг тодорхой илэрхийлсэн.

Төрийн нууцыг илүү сайн хамгаалахын тулд энэхүү Акт нь эрх мэдэлгүйгээр бичиг баримтыг задруулахаас урьдчилан сэргийлэхэд анхаарах төрийн албан хаагч болон Хатан хааны албан хаагчид үүргээ үл

биелүүлэх, хууль бусаар бичиг баримтад хориг тавих нь гэмт үйлдлийн шинжийг бий болгох явдлыг бүрдүүлжээ.

1989 оны Төрийн нууцын Актаар хамгаалагдсан мэдээллийн 4 ангилал байна. Үүнд:

- Аюулгүй байдал, тагнуултай холбоотой мэдээлэл
- Батлан хамгаалахтай холбоотой мэдээлэл
- Олон улсын харилцаа, гадаад улс орон, олон улсын байгууллагаас ирсэн нууц, итгэмжит мэдээлэл
- Гэмт хэрэг, тусгай мөрдлөгийн бүрэн эрхтэй холбоотой мэдээлэл

Аюулгүй байдал, тагнуул

Энэ сэдэвт орж буй аюулгүй байдал, тагнуултай холбоотой гэдэгт аюулгүй байдал, тагнуулын ажиллагаа, түүний нэг хэсэг, түүнд дэмжлэг үзүүлж буй ажил зэрэг нь хамаарна. Аюулгүй байдал, тагнуултай холбоотой мэдээлэлд эдгээр ажиллагаагаар болон дэмжлэг үзүүлж буй хүмүүс, бусад этгээдийн шилжүүлсэн болон тэдгээрт байгаа мэдээлэл хамаарна.

1989 оны Акт нь аюулгүй байдал, тагнуулын ажиллагаа гэж юу болохыг тайлбарлаагүй байдаг. Гэхдээ бичигдмэл хуулиар дараахь ажиллагааг оруулж болохоор заадаг. Үүнд: Аюулгүй байдлын ажиллагаа, Нууц тагнуулын ажиллагаа, Төв штабын Ерөнхий нийгэмлэгийн ажиллагаа.

Батлан хамгаалах

Батлан хамгаалахтай холбоотой мэдээллийн ангилалд орсон асуудлууд нь хэмжээ, хэлбэр, зохион байгуулалт, байлдааны тушаал, ажиллагаа, төрийн бэлэн байдал, Хатан хааны зэвсэгт хүчний сургалт; зэвсэг, хадгалалт, хүчний бусад зэвсэг, түрэмгийлэн эзлэлт, үүнтэй холбоотой судалгаа; батлан хамгаалах бодлого, стратеги, цэргийн төлөвлөгөө, тагнуул; дайны үед хэрэг болох үйлчилгээ, чухал хангамжийг дэмжих арга хэрэгсэл, төлөвлөгөө.

Олон улсын харилцаа

Олон улсын харилцаа нь улс хоорондын, олон улсын байгууллага хоорондын, нэг болон хэд хэдэн улс хооронд, нэг болон хэд хэдэн ийм байгууллага хоорондын харилцааг агуулж, мөн өөр нэг улс, олон улсын байгууллагатай харилцаж буй Нэгдсэн вант улсын харилцаанд нөлөөлөх чадвартай олон улсын байгууллага, Нэгдсэн Вант улсаас бусад улстай холбоотой ямар нэг мэдээлэл хамаарахаар тодорхойлогдсон байна. Олон улсын байгууллага гэж зөвхөн улсууд л гишүүнээр элсдэг байгууллагыг ойлгох бөгөөд ийм байгууллагын ямар нэг салбарт мөн хамааралтай байна.

Гэмт хэрэг, тусгай мөрдлөг

Энэ дөрөв дэх ангилал нь нэлээд олон төрөлтэй. Үүнд эрх мэдэлгүйгээр задруулсан дараахь мэдээлэл хамаарна:

1. гэмт хэрэг үйлдсэний үр дагавар

2. хууль ёсны үйлдлээс гадуур өнгөрөхөд дэмжлэг үзүүлж буй арга хэрэгсэл, хууль ёсны хамгаалалтад буй хүмүүст сөрөг нөлөө үзүүлэх бусад үйлдэл, ажиллагаа
3. гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, сэжигтэй этгээдийг яллах, цагаатгахтай харшлах үйлдэл

Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх нь

1989 оны Төрийн нууцын талаарх акт нь Хүний эрхийн Европын конвенцийн 10 дугаар зүйлээр хамгаалагдсан үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхэд хөндлөнгөөс оролцох явдлыг хуульчилсан. 10/2/ дугаар зүйлээр үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөний хэрэгжилтийг дараахь байдлаар илэрхийлсэн:

Хуулиар тодорхойлогдсон, гэмт хэрэг, эмх замбараагүй байдлаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд, эрүүл мэнд, ёс суртахууныг хамгаалахын тулд, бусдын эрх, нэр хүндийг хамгаалахын тулд, нууц итгэмжит мэдээллийг хамгаалахын тулд, шүүхийн шударга байдал, бүрэн эрхийг дэмжихийн тулд ардчилсан нийгэм, үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхол, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, олон нийтийн аюулгүй байдалд шаардлагатай байх зорилгоор үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх явдал нь ял шийтгэл, хязгаарлалтууд, нөхцөл байдалд илрэлээ олж болно.

Төрийн нууцын Акт ба Мэдээллийн эрх чөлөөний тухай акт

Төрийн нууцын акт, Мэдээллийн эрх чөлөөний актын хоорондын харилцан нөлөөллийн үндсэн цэг нь 1989 оны Төрийн нууцын актын дагуу эн тэргүүний гэмт хэрэг гэж тодорхойлогдсон элемент болох мэдээллийг задруулахыг зөвшөөрөх утгыг илэрхийлнэ. Энэ нь мэдээллийн 4 ангилалд орсон мэдээллүүдийг хэлж байгаа юм. Энд эхний алхам нь ямар мэдээллийг задруулах тухай асуудал юм. Төрийн нууцын актаар хориглолтын заалтуудыг тогтоох эсэх асуудал гарч ирнэ. Дараахь мэдээллийг задруулах нь Төрийн нууцын хуулиар хориглогдсон. Үүнд:

1. Аюулгүй байдлын ажиллагаа, түүний дагуу бий болсон мэдээллийг чөлөөлөх,
2. Үндэсний аюулгүй байдлыг батлан хамгаалах зорилгоор задруулахаас чөлөөлөгдөх шаардлагатай мэдээлэл,
3. Хатан хааны зэвсэгт хүчний аюулгүй байдал, үр нөлөөт байдал, хүчин чадал, колонийн хүчний хамтын ажиллагаа, Английн арлуудын батлан хамгаалалд хортой нөлөө үзүүлж болох мэдээллийг задруулахгүй,
4. Олон улсын харилцаанд хортой нөлөө үзүүлж болох мэдээллийг задруулахгүй,
5. Бусад улс, тодорхой олон улсын байгууллагаас ирсэн нууц итгэмжит мэдээлэл,
6. Тодорхой мөрдлөг, гүйцэтгэлийн ажиллагаатай холбоотой мэдээлэл,
7. Хуулийн хэрэгжилттэй холбоотой мэдээлэл.

II. “ИРГЭДИЙН МЭДЭЭЛЭЛ ОЛЖ АВАХ НӨХЦӨЛ БОЛОМЖ” СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН

2.1 Оршил

“Иргэний мэдээлэл олж авах боломж нөхцөл” судалгааг “Глоб Интернэшнл” төрийн бус байгууллаас АНУ-ын ЭСЯ-ны санхүүжилтээр хэрэгжүүлсэн “Төрийн нууц ба мэдээллийн эрх чөлөө” төслийн хүрээнд хийсэн юм.

Судалгааг судлаач, сэтгүүлч, жирийн иргэдээс бүрдсэн баг хийж гүйцэтгэв. Судалгааны баг Монгол Улсын Үндсэн хууль, соёрхон баталсан, нэгдэн орсон олон улсын гэрээ, хэлэлцээрт тунхагласан иргэний мэдээлэлтэй байх эрх чөлөөний үзэл баримтлал, мөн чанарыг удирдлага болгож, мэдээллийн эрх чөлөөний олон улсын хэм хэмжээ, зарчимд тулгуурлан ажилласан юм.

Лондон хот дахь 19-р зүйл байгууллага (ARTICLE 19) олон улсын хэм хэмжээ тогтоосон “Олон нийтийн мэдэх эрх: Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөний хууль тогтоомжийн зарчим”⁸ боловсруулжээ. НҮБ-ын Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөний тусгай илтгэгч эдгээр зарчмыг 2000 онд тавьсан илтгэлдээ дэмжсэн.⁹ Эдгээр зарчмыг дараахь байдлаар дүгнэн хэлж болно:

- 1. Мэдээлэл аль болох нээлттэй байх:** Хууль тогтоомжид мэдээллийг боломжийн хэрээр дээд зэргээр нээлттэй болгох тухай заалт оруулах.
- 2. Нийтлэх үүрэг:** Төрийн байгууллага нь өөрийн санаачилгаар үндсэн мэдээллээ нийтлэх үүрэгтэй
- 3. Нээлттэй төрд дэмжлэг үзүүлэх:** Төрийн байгууллага нь нээлттэй төрд идэвхтэй дэмжлэг үзүүлнэ.
- 4. Хамаарахгүй зүйлийн хүрээг хязгаарлах:** Үл хамаарах зарчмыг явцуу хүрээнд төрийн "ашиг сонирхол"-д "хохирол" учруулахгүй байх үүднээс тодорхойлох.
- 5. Мэдээлэл олж мэдэх процесст дэмжлэг үзүүлэх:** Мэдээлэл авах хүсэлт шаардлагыг аль болох шуурхай, шударга биелүүлэх, мэдээлэл олгохоос татгалзсан тохиолдолд энэ шийдвэрийн эсрэг хараат бус байгууллагад хандан давж заалдах эрхээр хангах.
- 6. Зардал:** Хувь хүний мэдээлэл хүсэх эрхийг хэт өндөр үнэ тогтоож хязгаарлах ёсгүй.
- 7. Нээлттэй хурал:** төрийн байгууллагын хурал нийтэд нээлттэй байх ёстой.
- 8. Мэдээллийг нээлттэй болгох жишиг тогтоох:** Мэдээлэл боломжийн хирээр дээд зэргээр нээлттэй байх зарчимд үл нийцэх хууль тогтоомжийг өөрчлөх.
- 9. Шүгэлдэгчийг хамгаалах:** Шүгэлдэгч буюу болж бүтэхгүй зүйлийн талаар мэдээлсэн этгээдийг хамгаалах ёстой.

2.2. Судалгааны хэрэгцээ, шаардлага

“Мэдээллийн эрх чөлөө нь хүний язгуур эрх бөгөөд...НҮБ-аас эрхэмлэдэг хүний бусад эрхийн үндсэн хэмжүүр мөн” хэмээн НҮБ-ын Ерөнхий ассемблейн анхдугаар чуулга уулзалтын 59-р тогтоолд заасан билээ.

Хүний эрхийг дээдэлдэг ардчилсан нийгмийн амин сүнс нь нээлттэй мэдээлэл юм. Тийм ч учраас мэдээллийг ардчиллын хүчил төрөгч гэдэг. Мэдээлэл бол ардчилал, эрх чөлөө, шударга ёс, хөгжил дэвшлийн баталгаа билээ.

Манай улс иргэдийнхээ мэдээлэлтэй байх эрх, мэдээллийн эрх чөлөөг Үндсэн Хуулиар баталгаажуулсан. Иймд иргэддээ мэдээллээр үйлчлэх нь төрийн үндсэн үүргийн нэг юм.

⁸ Лондон 1999, 6 дугаар сар

⁹ Өөрийн гэсэн үзэл бодолтой байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөг дэмжих болон хамгаалах тухай Тусгай илтгэгчийн илтгэл DOC. E/CN.4/2000/63, 2000 оны 1 дүгээр сарын 18, параграф 43

Гэвч Монгол Улсад нээлттэй мэдээллийн соёл хэвшээгүй, төрийн байгууллагад мэдээллийг нууцлах хуучин сэтгэлгээ байсаар байгаа нь хөгжил дэвшилд саад учруулж байна. Ялангуяа төрийн нууц нэрээр иргэдэд ил байх ёстой энгийн мэдээллийг ч нууцалсаар байна.

Иймд иргэдийн төрийн байгууллагаас мэдээлэл олж авах боломж нөхцөлийг тодорхойлон судлах нь чухал юм.

2.3. Судалгааны зорилго

Судалгаа нь Монгол Улсад жирийн иргэний мэдээлэл олж авах боломж нөхцөлийг судалж, бодит дүр зургийг харуулах зорилготой байв.

Энэ явцад судалгааны баг Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийн ашиглалт хэр байгаа, иргэдэд нээлттэй, ил байх ёстой мэдээллийг төрийн байгууллагууд нууцалдаг эсэх, хэрэв нууцалдаг бол үндэслэл, шалтгааныг илрүүлэн тогтоох, мэдээлэл хүсэх, олж авах шатанд тохиолдож буй хүндрэл бэрхшээлийг тодруулах зорилт тавьсан болно.

2.4. Судалгааны арга

Судалгаанд төрийн байгууллагаас мэдээлэл хүсэн өдөөн тандах аргыг ашиглав. Судалгааны баг тухайн мэдээллийг эзэмшиж, хадгалж буй холбогдох байгууллагад хандан утсаар холбогдох, биеэр очиж мэдээлэл авах хүсэлт тавьсан юм. Хүссэн мэдээлэл дотор төрийн нууцад хамрагдах мэдээлэл ч байсан юм. Харин ийм мэдээллийг хайх, хүсэх нь хуулиар хатуу шийтгэл хүлээлгэх нөхцөл болдог тул судалгааны багийн хувьд тодорхой эрсдэл хүлээсэн болохыг тэмдэглэе. Тухайн хүссэн мэдээллийг заавал олж эзэмших нь судалгааны багийн зорилго байгаагүйг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Судалгааны баг одоо хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа Төрийн нууцын тухай хууль, Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуулийг судлан мэргэжлийн хуульч, мэргэшсэн судлаачдаас зөвлөгөө авч судалгааны ерөнхий чиглэлийг тодорхойлсон билээ.

Дээрх нэр бүхий хуультай танилцах явцад урьд өмнө үйлчилж байсан хууль тогтоомжуудыг судлах шаардлага зайлшгүй гарсан тул “БНМАУ-ын нууцыг задруулбал хариуцлага хүлээлгэх тухай” БНМАУ-ын Их Хурлын тэргүүлэгчдийн 120-р зарлиг (1955.12.15); “Улсын нууц мэдээ баримтуудын жагсаалтыг тогтоох тухай” БНМАУ-ын Сайд нарын зөвлөлийн 521-р тогтоол (1955.12.08); түүний хавсралт “Улсын нууц бичиг баримтын товч жагсаалт зааврыг батлах тухай” БНМАУ-ын СнЗ-ийн 250-р тогтоол (1954.5.22) зэрэг бичиг баримтыг судлав.

Өдөөн тандах судалгаа хийхдээ судалгааны баг мэдээлэл хүсэх байгууллагыг сонгох, хүсэх мэдээллийн ангиллыг тодорхойлох шалгуурыг олон улсын хэм хэмжээнд тохируулан боловсруулсан юм.

Судалгааны баг төрийн байгууллагад хадгалагдаж буй дор дурдсан мэдээлэл иргэдэд нээлттэй байх ёстой гэж үзсэн юм.

1. Төрийн байгууллагын үйлчилгээ, үйл ажиллагааны тухай зайлшгүй ил байх мэдээлэл
2. Төрийн байгууллагад хадгалагдаж буй олон нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн, тэдний сэтгэл санаа зовоож буй мэдээлэл
3. Төрийн байгууллагад хадгалагдаж буй албан ёсны бичиг баримт
4. Төрийн байгууллагын албан хаагч, ажилтнуудын ажил үүрэгтэй холбоотой мэдээлэл

2.5. Судалгааны хугацаа, хүрээ

Судалгааг 2006 оны 7-р сарын 1-нээс хоёр сарын хугацаанд хийв. Судалгааны хүрээнд доорх нэр бүхий төрийн 13 байгууллагад хандаж мэдээлэл олж авахыг зорив. Үүнд:

- Тагнуулын ерөнхий газрын архив
- Батлан хамгаалах яамны архив
- Улсын мэргэжлийн хяналтын газар
- Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар
- Монгол Улсын Их Сургууль
- Гадаад харилцааны яамны архив
- Байгаль орчны яам
- Үндэсний аудитын газар
- Монгол банк
- Боловсрол соёл, шинжлэх ухааны яам
- УИХ-ын тамгын газар
- Улсын прокурорын ерөнхий газар, Нийслэлийн прокурорын газар
- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх алба.

2.6. Мэдээллийн ангилал

Судалгааны баг төрийн нэр бүхий 13 байгууллагаас 15 төрлийн мэдээлэл олж авах хүсэлт гаргасан юм. Мэдээлэл нээлттэй, ил байх олон улсын хэмжээний зарчмуудыг үндэслэн Төрийн байгууллагуудаас хүсэх мэдээллээ дараах төрлүүдэд хувааж үзсэн болно.

Нийт 15 мэдээллээс:

• Иргэнд нээлттэй байх ёстой	12
• Төрийн нууц	3

Иргэнд нээлттэй байх ёстой 12 мэдээллээс:

• Олон нийтэд зайлшгүй ил байх ёстой мэдээлэл	3
• Олон нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл	6
• Олон нийтийн санаа зовниж буй мэдээлэл	2
• Хуулиар ил тод болох ёстой мэдээлэл	1

2.7. Судалгааны үр дүн

Судалгааны үр дүнд төрийн байгууллагаас ердөө 4 мэдээлэл олж авсан юм. Иргэдэд нээлттэй байх ёстой 12 мэдээллээс олж авсан 2, харин хуулиар төрийн нууц гэж хамгаалагдсан 3 мэдээллийн 1 нь нээлттэй болсон байв.

Төрийн байгууллага иргэдэд нээлттэй байх ёстой 9 мэдээллийг өгөхөөс татгалзсан байна. 3 мэдээллийг өгөхөөс татгалзаагүй боловч судалгааны багт өгөөгүй байна.

Мэдээллийн ангиллаар:

Мэдээллийн ангилал	Хүсэлтийн тоо	Авсан	Татгалзсан	Аваагүй
Зайлшгүй ил байх	3	2	1	
Олн нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн	6	1	3	2
Олон нийтийн санаа зовоож буй	2	0	2	0
Хуулиар ил тод болсон байх ёстой	1	0	0	1
Төрийн нууц	3	1	2	
Нийт	15	4	8	3

Төрийн байгууллагууд иргэнд нээлттэй байх ёстой 9 мэдээллийг өгөхөөс татгалзжээ. 3 мэдээллийг өгөхөөс татгалзаагүй боловч янз бүрийн шалтгаанаар судалгааны баг олж авч чадаагүй.

Мэдээлэл өгөхөөс татгалзсан шалтгаан (9 мэдээллээс):

Төрийн нууц гэсэн	6 (1)
Байгууллагын нууц гэсэн	1
Иргэд танилцаж байсан практик байхгүй	1
Шалтгаангүйгээр татгалзсан	1

Татгалзаагүй боловч олж авч чадаагүй мэдээлэл:

Вэб сайтад байгаа гэсэн боловч байхгүй	1
Судлаачдад төлбөртэй өгч болох, өндөр үнэтэй	1
Шалтгаангүй	1

2.8 Хүссэн мэдээлэл, үр дүн

№	Ангилал	Хүссэн мэдээлэл	Хандсан газар	Үр дүн
1	Ил байх ёстой	Хүн амын хүнсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх бараа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээнд хийсэн сүүлийн шалгалтуудын материал	Улсын мэргэжлийн хяналтын газар	Татгалзсан Төрийн нууц учраас
2	Ил байх ёстой	2002 онд шинэчлэгдэн боловсруулсан Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд УИХ-ын гишүүд саналаа өгсөн байдал	УИХ-ын тамгын газар	Авсан (мэдээлэл веб-сайтад бий)
3	Ил байх ёстой	Агаар хөрсний бохирдлын судалгааны дүн	Байгаль орчны яам	Авсан (судалгааны дүн товхимол болон хэвлэгдсэн)
4	Ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл	МУИС-д хандиваар суралцаж буй оюутны тоо	Монгол Улсын Их Сургууль	Татгалзсан Байгууллагын нууц учраас
5	Ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл	1970-аад оны эхээр Югославын Ерөнхийлөгч Броз Тито БНМАУ-д айлчилсан айлчлалын үеийн протокол	Гадаад хэргийн яам	Татгалзсан Төрийн нууц учраас
6	Ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл	1944 онд АНУ-ын дэд ерөнхийлөгч ноён Уэллсийн айлчлал	Гадаад хэргийн яам	Авсан (Төлбөр шаардаагүй)
7	Ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл	МИАТ-т аудитын шалгалт хийсний тайлан	Үндэсний аудитын газар	Татгалзсан Веб сайтад бий гэсэн ч байгаагүй
8	Ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл	Гадаадад төрийн тэтгэлгээр сурч буй оюутнуудын талаарх мэдээлэл	Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам	Татгалзсан
9	Ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл	Сэтгүүлч Б.Ханддолгор, А. Эрдэнэтуяа нарыг шүүсэн шүүх хурлын	Улсын прокурорын ерөнхий газар	Аваагүй Судлаачид байгууллагын бичиг, төлбөр

		тэмдэглэл		төлсөн тохиолдолд авч болно
10	Олон нийтийн санаа зовнисон мэдээлэл	Монгол Улсаас ОХУ-д төлөх их өрийг эцэслэн шийдсэн яриа хэлэлцээрийн тэмдэглэл	Монгол Улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар	Татгалзсан Нууц биш боловч иргэд танилцаж байсан практик үгүй учир
11	Олон нийтийн санаа зовнисон мэдээлэл	Монгол Улсад жилд хичнээн хүнийг ямар журмаар цаазалдаг талаар мэдээлэл	Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх алба	Татгалзсан Төрийн нууц учраас
12	Хуулиар ил болох ёстой мэдээлэл	Бэлэн мөнгө хэвлэх, устгах болон алт, эрдэнэсийн зүйл, бэлэн мөнгө тээвэрлэх зам, цаг хугацаа, хамгаалах хүч, хэрэгслийн тухай мэдээ, баримт бичиг	Монгол банк	Аваагүй Татгалзаагүй ч мэдээлэл өгөөгүй
13	Төрийн нууц	Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал, номлол	Гадаад хэргийн яам	Авсан Төрийн нууц гэж татгалзсан ч номын хавсралт болон хэвлэгдсэн байсан
14	Төрийн нууц	Бодоо, Данзан нарыг цаазаар авсан тухай баримтууд	Тагнуулын ерөнхий газар	Татгалзсан Төрийн нууц учраас
15		1939-1945 оны дайны үеийн төлөвлөгөө, холбогдох баримтууд	Батлан хамгаалах яам	Татгалзсан Төрийн нууц учраас

2.9 Кейс

1) Тагнуулын ерөнхий газар

Тус газрын архивт орох хүсэлтээ илэрхийлэхэд жижүүр нь холбогдох ажилтныг дуудаж уулзуулав. Өнгөрсөн зууны эхний хагасын улс төрийн хэлмэгдүүлэлт, ялангуяа Монгол Ардын Намыг үүсгэн байгуулахад идэвхтэй оролцож явсан төр, нийгмийн зүтгэлтэн Бодоо, Данзан нарыг цаазаар авсан тухай баримтуудтай иргэний хувьд танилцах боломж байгаа эсэх талаар лавлахад тус газрын нэрээ хэлэхээс татгалзсан ажилтан «Манай архив иргэдэд нээлттэй. Гэхдээ зөвхөн улсын нууцад хамааралгүй болсон

мэдээлэлтэй л танилцаж болно. Бодоо, Данзан нарыг цаазаар авсан процессын тухай мэдээллийг өгөх боломжгүй» гэсэн хариулт өгөөд хүсэлт гаргасан бичгийг маань буцааж өглөө.

2) Батлан хамгаалах яам

1939-1945 оны дайны үеийн төлөвлөгөө, холбогдох баримтуудтай танилцах хүсэлтэд Зэвсэгт хүчний төв архивын дарга Зоригт (утас 451249) «Улсын нууцад хамаарна. Мэдээлэл өгөх боломжгүй» гэсэн аман хариулт өглөө.

3) Улсын мэргэжлийн хяналтын газар

УМХГ-т хандан хүн амын хүнсний аюулгүй байдалд нөлөөлөх бараа бүтээгдэхүүн, ажил үйлчилгээнд хийсэн сүүлийн шалгалтуудын материалтай танилцах хүсэлт тавихад «Улсын нууц» гэсэн хариулт өглөө. Өдөр тутмын «Ардын эрх» сониноор дамжуулан уг мэдээллийг авах оролдлого хийхэд мөн адил хариулт өгсөн байв.

4) Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар

Монгол Улсаас ОХУ-д төлөх их өрийг эцэслэн шийдсэн яриа хэлэлцээрийн тэмдэглэлтэй танилцах хүсэлтэд, «Ийм төрлийн мэдээлэлтэй иргэд танилцаж байсан практик байхгүй. Гэхдээ энэ нь үзэж болохгүй гэсэн үг биш. Их өрийн тухайд бол бүх материал ГХЯ-нд байгаа. Тийшээ ханд» гэсэн аман хариу өгөв. ГХЯ-ны архивын ажилтан Гантулга «Засгийн газрынханд байгаа. Манайд эдгээр материал ирээгүй» гэж хариуллаа. Өдөр тутмын «Өнөөдөр» сонины сэтгүүлчдээр уг баримттай танилцах оролдого хийлгүүлсэн боловч мөнөөх байдал давтагдав.

5) МУИС

Тус сургуульд хандиваар суралцаж буй оюутны тоог мэдэх хүсэлтэд санхүүгийн албаны ажилтан нь «Одоо хандивын оюутан авахаа больсон. Тэгээд ч байгууллагын нууц» гэсэн хариулт өгөв.

6) Гадаад хэргийн яамны архив

1970-аад оны эхээр Югославын Ерөнхийлөгч Броз Тито БНМАУ-д айлчилсан айлчлалын үеийн протоколтой танилцах хүсэлтэд ГХЯ-ны архивын ажилтан (утас 263196) «Судлаачид суугаад нууцын зэрэглэлгүй материалтай танилцаж болно. Гагцхүү төлбөр төлөх ёстой. Хуулиар нууцын зэрэглэлд оруулаагүй бүх материал нээлттэй» гэв.

7) Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх алба

Монгол Улсад жилд хичнээн хүнийг ямар журмаар цаазалдаг талаар мэдээлэл авах хүсэлтэд тус газрын тогтоол гүйцэтгэх газрын дарга, хурандаа Х.Уламбаяр «Төрийн нууцын жагсаалтаар энэ төрлийн мэдээлэл байнгын нууцлалын зэрэгт хамаардаг» гэсэн хариуг амаар өгөв.

8) Гадаад хэргийн яам

ГХЯ-ыг хоёр зорилготойгоор зорьсон юм. Энэ нь нэгдүгээрт, Төрийн нууцын хуулиар байнгын нууцлалд байх ёстой Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлал, номлол, хоёрдугаарт 1944 онд АНУ-ын дэд ерөнхийлөгч ноён Уэллсын айлчлалын талаар мэдээлэл цуглуулах байлаа. Хамгийн амар ажил нь ноён Уэллсын айлчлалын талаарх мэдээллийг олж авах байв. Гадаад хэргийн яамны архивын ажилтан Нэргүй (утас 262397) гэдэг хүнтэй уулзаж хэрэг зоригоо хэлэхэд уриалгахан аргагүй хавтастай хэрэг авчирч «Энэ мэдээллийг хүмүүс маш их сонирхож ирдэг. Харамсалтай нь тэр үед тэмдэглэл хөтөлдөггүй байсан. Ийм хэдхэн мэдээ бий. Айлчлалын тухай гэрэл зураг, бичлэг бий. Гэрэл зургийг тарифын дагуу мөнгө төлөөд хувилуулж болно. Бичлэгийг ч гэсэн мөн адил үзэж болно» гээд хэдэн зураг үзүүлсэн юм. Нэгэн дээр нь ноён Уэллс монгол дээл өмсчихсөн, инээмсэглэсэн, нүдэнд дулаахан хүн харагдана лээ.

Даяаршлын өнөө үед гадаад бодлогын үзэл баримтлал, номлолыг яагаад нууцалсныг бид ихэд сонирхсон юм. Уул нь улс орон бүр гадаад бодлогодоо ямар үнэт зүйлийг баримталж буйгаа ил тод зарлах нь зүйд нийцэх мэт. Энэ асуудлаар ГХЯ-ны хэд хэдэн хүнтэй уулзахад тодорхой хариулт өгч мэдэхгүй байсан. Яамны хамгаалалтын албаны ажилтан утсаар Хэвлэл мэдээллийн албатай холбож өгөхөд нэг эмэгтэй хэн болоод ийм нууц мэдээллийг сонирхож байгаа юм, ямар учиртай юм, үүнийг мэдэх шаардлагагүй зэргээр зааварлав. Харамсалтай нь хамгаалалтын албаны ажилтан хэн рүү, хэд гэсэн дугаар руу залгаж байгаагаа хэлээгүй учир би хэнтэй ярьснаа мэдээгүй хоцорсон юм. Ингээд хэд хэдэн хүнтэй холбогдсоны эцэст Бодлого төлөвлөлт, мэдээлэл, үнэлгээний газрын дарга Г.Төмөрчулуун гэдэг хүнтэй уулзахыг надад зөвлөв. Г.Төмөрчулуунтай уулзаж байхад олон улсын харилцаа судлаач Д.Баярхүү орж ирээд «Тэр баримтлал манай яамны цэнхэр номонд хэвлэгдчихсэн ш дээ» гэв. Ингээд намайг Гадаад хэргийн төв архивын С.Цэцэгмаа гэдэг хүн дээр аваачиж, би Гадаад хэргийн яамны цэнхэр ном гэгчийг 5000 төгрөгөөр худалдаж авсан юм. Төрийн нууц гэгдэх мэдээлэл номонд хавсралт болоод хэвлэгдчихсэн байгааг миний бие хараад ихэд гайхсан.

9) Байгаль орчны яам

Агаар хөрсний бохирдлын судалгааны дүнтэй танилцах зорилгоор БОЯ-ны байгаль орчин, байгалийн нөөцийн хэлтсийн мэргэжилтэн доктор М.Сарантуяатай уулзсан (265615) болно. Яг судалгааны дүн манай яам дээр

байдаггүй, харин судалгааны мониторинг бий гээд надад 3 ширхэг ном өгөөд ашиглаж дууссаныхаа дараа эргүүлж өгөөрэй гэсэн.

10) Үндэсний аудитын газар

МИАТ-т аудитын шалгалт хийсэн дүнтэй танилцах зорилгоор Улсын аудитын газрыг зорилоо. ҮАГ-ын тамгын хэлтсийн шинжээч Я.Наранцэцэгтэй уулзахад сүүлийн үед МИАТ-т иж бүрэн аудитын шалгалт хийгээгүй, хамгийн сүүлд 1999 онд хийгдсэн, сүүлд хэсэгчилсэн шалгалтууд хийгдсэн гэлээ. Шалгалтын дүнгүүд манай газрын веб-сайтад байрлагдсан байгаа гэсэн боловч чухам ямар хаягаар орохыг мэдэхгүй байлаа. Ингээд веб хариуцсан ажилтан Ганхуяг удахгүй ажилдаа орно, тэр үед 261745 утсаар лавлаарай гэв.

ҮАГ-ын веб сайт руу <http://www.mnao.pmis.gov.mn> хаягаар орж, сонирхсон тайлангаа үзэж болох байна. Энэхүү сайтад 2002 оноос хойш хийгдсэн шалгалтын тайлангууд байрлагдсан аж. Гэвч тэрхүү веб-сайтад МИАТ-ыг шалгасан тухай мэдээлэл байсангүй.

11) УИХ-ын тамгын газар

УИХ-ын гишүүд тодорхой нэг хуульд саналаа өгсөн байдалтай танилцахаар УИХ-ын тамгын газартай холбогдсон юм. Тэгэхдээ 2002 онд шинэчлэгдэн боловсруулсан Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийг сонгож авав. Ингээд сүлжээний инженер Эрдэнэбат гэдэг хүнтэй холбогдоход <http://www.parl.gov.mn/home.php?loc=detail.php&val1=pid&val2=20> хаягаар орж тэр мэдээллээ авч болохыг хэлсэн. Ер нь УИХ-ын веб-сайт цэгцтэй, мэдээлэл сайтай, дэлгэрэнгүй тэмдэглэлтэй санагдсан. Сүлжээний инженер түүнчлэн манай номын санд хурлын бичлэгүүд байдаг, чөлөөтэй үзэж болно, гэхдээ урьд өмнө нь иргэн тэр бичлэгийг үзэж байсан практик үгүй гэв.

12) Улсын прокурорын ерөнхий газар, Нийслэлийн прокурорын газар

Сэтгүүлчдийг шүүсэн, тэр дотроо Б.Ханддолгор, А.Эрдэнэтуяа нарын шүүх хурлын тэмдэглэлийг үзэхээр Сүхбаатар дүүргийн шүүх дээр очиж лавлахад шүүх хурлын материалууд Улсын прокурорын ерөнхий газрын архивт байгаа гэлээ. УПЕГ-ын Эрүүгийн хэргийн төв архивт очиж сонирхож буй асуудлаа хэлэхэд дарга зөвшөөрвөл болно гэв. Ингээд УПЕГЭХТА-ын дарга Хуяг гэдэг хүнтэй уулзахад (утас 324984) манай архивт 2002 оны 9-р сараас өмнөх материалууд хадгалагдаж байгаа, тэрнээс өмнөх материалууд Нийслэлийн прокурорын газрын архивт хадгалагдаж байгаа, таны сонирхсон мэдээлэл бол хувь хүний нууц учир өгч болохгүй, шүүх хурлын тэмдэглэлээр яах гэсэн юм гэлээ. Судалгааны зорилгоор ашиглах гэсэн юм гэхэд байгууллагаасаа албан бичиг авчир, тэгвэл болно гэв.

Үүний дараагаар НПГ-ын архивыг зорилоо. Тус архив даваа, пүрэв гаригт иргэдэд үйлчилдэггүй, мягмар гаригт 9-11 цаг, лхагва гаригт 14-18 цагт хүсэлт хүлээн авдаг, баасан гаригт 9-12, 14-16 цагт лавлагаа, материал олгодог. Өөрөөр хэлбэл иргэдэд бараг үйлчилдэггүй шахам газар ажээ.

Долоо хоногт иргэдэд ердөө 11 цаг үйлчилдэг, үүний 6 цагт нь хүсэлт хүлээн авч, 5 цагт нь материал олгодог. 2004 оны 5-р сард хэрэг нь шийдэгдсэн А.Эрдэнэтуяагийн шүүх хурлын тэмдэглэлтэй танилцахаар төгсөх курсын оюутнаа явуулахад ямар зорилгоор сонирхож байгааг нь лавлажээ. Курсын ажил хийхэд хэрэгтэй гэхэд ийм сэдвээр курсын ажил бичиж байгаа гэсэн бичиг сургуулиасаа авчир гэв. Харин сургуулийн захирал, оюутан тийм сэдвээр курсын ажил бичнэ гэсэн бичиг дээр тамга дардаг журамгүй, харин энэ бол манай оюутан мөн гэсэн бичиг дээр тамга дарж болно гэж учирласан юм. Гэтэл оюутан маань тэр бичгийг барьж очиход судалгаа, эрдэм шинжилгээний зориулалтаар архив ашиглахад 20 мянган төгрөг төлөөд шүүх хурлын тэмдэглэлтэй танилцаж болно гэв. Тэгэхдээ архив ашиглахыг хүссэн анкет бөглөж өгөх ёстой аж. Архив ашиглах зөвшөөрөл авахын тулд архивч Энхтуяа, Нийслэлийн прокурорын газрын тамгын хэлтсийн дарга Б.Дагвасүндэлтэй (утас 325582) уулзсан болно.

13) Боловсрол, соёл, шинжлэх ухааны яам

БСШУЯ-аас гадаадад төрийн тэтгэлгээр сурч буй оюутнуудын талаарх мэдээлэл авахыг хүссэн. Гадаадын их, дээд сургуулиудыг хариуцсан мэргэжилтэн Мөнхбаттай (утас 263449) уулзахад бүх мэдээлэл БСШУЯ-ны веб-сайтад бий гээд өөр мэдээлэл өгөхөөс татгалзав.

14) Монгол банк

Монгол Улсын Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хуульд «Бэлэн мөнгө хэвлэх, устгах болон алт, эрдэнэсийн зүйл, бэлэн мөнгө тээвэрлэх зам, цаг хугацаа, хамгаалах хүч, хэрэгслийн тухай мэдээ, баримт бичиг» нь «Маш нууц» зэрэглэлд хамаарах бөгөөд 5 жилийн хугацаатай нууцлагдах ёстой ажээ. БНМАУ-ын үед гүйлгээнд байсан мөнгөн тэмдэгтүүдийг хэрхэн устгасан талаарх мэдээлэл олж авахаар Монгол банкныг зорьсон болно. Хүсэлтийнхээ дагуу Монгол банкны бэлэн мөнгө судалгааны газарт өргөдөл бичсэн. Ийм мэдээллийг хувь хүнд өгөхгүй гэсэн учир МУИС-ийн Сэтгүүл зүйн тэнхмээс явж байна гэхэд хариуг дээрх хаягаар ирүүлнэ гэсэн. Мэдээж, хоёр долоо хоноход ямар ч хариу МУИС-ийн Сэтгүүл зүйн тэнхимд ирээгүй. Хүссэн мэдээллээ авахаар Монгол банкин дээр хэд хэд очихдоо албаны нэг ч хүнтэй уулзаж чадаагүй. Бүх асуудлыг ресепшнээр дамжуулан харилцаж байсан. Уул нь өргөдөл Монгол банкны бэлэн мөнгө, судалгааны газрын бичиг хэрэг хариуцсан ажилтан Ган-Очир гэдэг хүнээр (утас 318330, 313330) дамжин холбогдох албан тушаалтанд очих ёстой аж.

2.10 Судалгааны явцад тохиолдсон хүндрэл, бэрхшээл

1. Хүнд суртлын шат дамжлага ихтэй (элдэв төрлийн бичиг шаардах, анкет бөглүүлэх, өргөдөл бичүүлэх г.м.) Иргэний хувьд төрийн байгууллагуудаас мэдээлэл авахад хаанахын ямар байгууллага төлөөлж буйг лавлах, хуулийн этгээдийн тодорхойлолт шаардах, уулзах захиалга

өгөөд очиход тухайн албан тушаалтан ажлын байрандаа байхгүй байх, удаан хугацаагаар хүлээлгэн чирэгдүүлэх явдал түгээмэл байна. Сонирхсон асуудлаараа тодорхой албан тушаалтантай уулзах боломж сул ажээ (зарим албан газар ресепшнээр дамжих, эсвэл хамгаалалтын албаны ажилтан цаад хүнтэйгээ утсаар яриулах).

2. Иргэдээс бичгээр хүсэлт авч, сонирхсон мэдээлийнх нь тухай хариуг бичгээр өгөх соёл хэвшээгүй тул хэн нэгэн албан тушаалтан амаар хариу өгдөг, бичгээр хариу өгөхийг хүсэхэд «Бид таны хүсэлтэд зохих хариуг нь өгчихлөө шүү дээ. Бичиг цаасны хэрэг юу байна» гэж гайхшрах нь түгээмэл ажиглагдлаа.

3. Архивууд аливаа мэдээллийг төлбөртэй өгдөг болсон нь зарим иргэдийн хувьд бодитой хүндрэл учруулж байна. Төлбөрийн үнэ тарифыг үндэсний архивын газраас баталсан журмын дагуу тогтоодог гэх боловч харилцан адилгүй байх нь ажиглагдав.

4. Улс хоорондын яриа хэлэлцээр зэрэг томоохон асуудлыг иргэд сонирхож, танилцах, үзэхийг хүсдэггүй учраас зарим газар (ялангуяа Засгийн газар, УИХ-ын түвшинд)-ын албан тушаалтнууд урьд өмнө нь ийм практик байхгүй гэж гайхшрах, эргэлзэх явдал ажиглагдаж байна.

5. Төрийн нууцын тухай хууль нь хэтэрхий өргөн хүрээг хамарснаас, нөгөө талаар төрийн нууцыг задалсан тохиолдолд учруулсан хохирлыг нь эс харгалзан эрүүгийн хэрэг үүсгэх хууль эрх зүйн орчин үйлчилж байгаа учраас аливаа мэдээллийг өгөхөөс зайлсхийж, элдэв тайлбар хийх явдал элбэг байна.

6. 2004 онд батлагдсан Төрийн нууцын жагсаалт батлах тухай хууль нь гарсан өдрөөсөө хойш хүчин төгөлдөр гэж үзвэл өмнөх нууцлагдсан баримтуудыг ямар хууль эрх зүйн үндэслэлээр нээлттэй болгох вэ гэдэг асуудал орхигдсон байгаа тул 70-80 жилийн өмнөх Бодоо, Данзангийн хэрэг хүртэл хаалттай хэвээр байгаа парадокс ажиглагдав.

7. Албан тушаалтан бүр ямар учраас ийм мэдээлэл сонирхож буйг хууль мэт асууж шалгаана. Ер нь л албан тушаалтнууд ямар учиртай хүн яах гээд ийм юм сонирхоод байдаг юм бэ гэсэн уцаарлангуй өнгө яасаар (ялангуяа утасны цаанаас) тээршаасан янзтай хүлээн авдаг нь гэм биш зан болжээ.

8. Хэрэв тухайн мэдээлэл ном, товхимол болон худалдаанд гарсан бол мэдээлэл өгөхөөс татгалзах нь харьцангуй бага байна. Учир нь түүнийгээ борлуулах нь ашигтай.

9. Олон албан тушаалтан веб гэдэг бүх юм байдаг нэг юм бий гэсэн ойлголттой, өөрсдөө ч түүнийхээ хаягийг мэддэггүй атлаа вебэд байгаа, веб рүү ор гэдэг моод дэлгэрчээ. Яг шаардлага хангасан мэдээлэлтэй веб цөөн

юм. Зарим вебийг ашиглахад хүндрэлтэй. Тухайлбал УАГ-ын вебэд байрлуулсан шалгалтын дүнтэй танилцахын тулд заавал Adobe Acrobat Reader программыг интернетээс татаж авах шаардлагатай. Дундаж хурдтай буюу удаан сүлжээтэй газар энэ программыг татаж авахын тулд 1-4 цаг шаардагдах аж. Албан газрууд ихэвчлэн сүүлийн хэдэн жилд л вебтэй болсон байх бөгөөд ихэнхдээ 2000 оноос өмнөх мэдээлэл тэнд байхгүй. Өмнөх мэдээллийг хаанаас яаж олох нь тодорхойгүй.

10. Зарим албан тушаалтан хариуцсан ажлаа сайн мэдэхгүй байна. Монгол Улсын гадаад бодлогын номлол, баримтлалыг сонирхоход ГХЯ-ны хэвлэл мэдээллийн албаны ажилтан ийм нууц мэдээллээр яах гэсэн юм гэж байхад тэр нь яамных нь «Цэнхэр ном»-нд хэвлэгдчихсэн байх жишээтэй.

11. Албан газруудын архив иргэдэд үйлчилдэггүй нь жигтэй санагдлаа. Харин төлбөр аваад судлаачид үйлчилж байна. Иргэн хүн тодорхой зорилгогүйгээр сонирхлынхоо журмаар ямар ч мэдээлэлтэй танилцаж болохгүй аж. Мэдээлэлтэй танилцахын тулд заавал *судлаач* болж, аль нэг албан байгууллагаас тамга тэмдэг бүхий бичиг авчирч, бас дээр нь багагүй хэмжээний мөнгө төлөх ёстой болж байгаа юм.

2.11. Дүгнэлт

Олон улсын хуулиар үндэсний аюулгүй байдал, хувийн нууц, бусад зарим ашиг сонирхлыг мэдээллийн чөлөөт урсгалыг хязгаарлах хууль ёсны үндэслэл болгохыг хүлээн зөвшөөрсөн байдаг.

Судлагааны баг Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглал, Иргэний болон Улс төрийн Эрхийн тухай Олон Улсын Пактын 19-р зүйлд заасан “үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журам, нийтийн эрүүл мэнд, ёс суртахуун, бусдын нэр төрийг зөрчсөн” зэрэг үндэслэлд харшлаагүй мэдээллийг төрийн байгууллагаас хүссэн юм.

Судалгааны дүн Монголд энгийн иргэдийн мэдээлэл олж авах эрх туйлын хязгаарлагдмал байгааг харуулав.

Төрийн нууцтай холбоотой хуулиудаар олон нийтийн ашиг сонирхол, тэдний санаа зовоосон мэдээллийг үндэслэлгүй нууцалж байна. Иргэдэд нээлттэй байх ёстой энгийн мэдээллийг ч төрийн нууцын халхавч дор нууцалж байгаа нь харагдав.

Мэдээлэлтэй байх эрх бүх иргэнд адил тэгш үйлчлэхгүй байна

Эцэст нь тэмдэглэхэд, төрийн нууцтай холбоотой хуулиуд нь орчин үеийн хөгжлийн шаардлагад нийцэхгүй, ардчилал, хүний эрхийн мөн чанар, зарчмуудад харшилж байгаа тул нэн даруй өөрчлөх шаардлагатай байна.

Монгол Улсын төр Үндсэн Хууль, бусад хууль, Засгийн газрын Мөрийн хөтөлбөр, Үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, Хүний эрхийн, Авилгын эсрэг зэрэг үндэсний хөтөлбөр, Улаанбаатарын Тунхаглал зэрэг баримт бичигт амалсан ёсоор ил тод засаглалыг хангах, Мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль батлах, нууцын хуулиудад өөрчлөлт оруулах амлалтаа хэрэгжүүлэх талаар шуурхай арга хэмжээ авахыг шаардаж байна.

III. “ӨӨРЧЛӨЛТӨД ДУУДАХ НЬ” УРИАЛГА

УИХ-ын гишүүний хувьд ТА үүнийг хийж чадна!

Аюулгүй байдлын бодлогод иргэний нийгмийн саналыг харгалзан үзэх:

- Үндэсний аюулгүй байдал, түүнтэй холбоотой асуудлаар өөрийн үйл ажиллагаанд иргэний нийгмийн саналыг харгалзан ашигтай байдлаар тусгах механизмыг УИХ-д бий болгох,
- Үндэсний аюулгүй байдал, түүнтэй холбоотой асуудар хариуцсан байнгын хороо, дэд хорооны ажилд тус дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор зохих үйл ажиллагаа явуулах чадвар бүхий байгууллага, ТББ, ХМХ-ийг дэмжих хууль тогтоомж батлах ажлыг зохистой нөхцөлд дэмжих,
- Аюулгүй байдал, мөн энэ салбарт хамаарагдах асуудлаар шийдвэр гаргахдаа олон нийттэй идэвхтэй хамтран ажиллах бодлого баримтална.

Мэдээллийн эрх чөлөөг баталгаажуулж, хараат бус хэвлэл мэдээллийн эрхийг дэмжих:

- Аюулаас хамгаалах асуудалд хамаатай ямар нэг хязгаарлалт байгаа тохиолдолд олон улсын хүний эрхийн зарчмыг хөндөхгүй байхад анхаарал хандуулах,
- Мэдээллийн эрх чөлөөний хуулийг батлагдсан байх,
- Төрийн нууцын хуулийг мэдээллийн эрх чөлөөний олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэн шинэчлэн батлах.

УИХ иргэдийн төлөөллийн эрх мэдлийн хувьд үндэсний аюулгүй байдлыг хангахад дараахь зүйлд анхаарал хандуулан ажиллах нь илүү үр дүнд хүргэнэ.

1. Иргэний нийгмийн байгууллагыг аюулгүй байдлын салбарын үйл ажиллагаанд татан оролцуулах

Иргэний нийгэм бол ардчиллын үйл явцад маш чухал ач холбогдолтой, ардчиллын гол илэрхийлэл, үндсэн шалгуур болдог. Иргэний нийгмийн бүлэглэлүүд нь аюулгүй байдлын асуудалтай холбоотой шийдвэр гаргах, бодлого боловсруулахад идэвхитэй оролцож чадна. УИХ, Засгийн газар улс орны аюулгүй байдал, зэвсэгт хүчин, цагдаа, тагнуулын

байгууллагын талаарх олон нийтийн хэлэлцүүлэгт ТББ, судалгааны байгууллагыг татан оролцуулахыг дэмжих ёстой.

Төрийн бус байгууллага, судалгааны байгууллагууд нь аюулгүй байдлын салбарт парламентын ардчилсан хяналтыг сайжруулахад дараахь байдлаар хувь нэмрээ оруулж болно. Үүнд:

- Аюулгүй байдлын салбар, цэргийн асуудлууд, батлан хамгаалах талаарх мэдээлэл, бие даан хийсэн судалгаа зэргийг парламент, мэдээллийн хэрэгсэл, олон нийтэд хүргэх.
- Аюулгүйн салбарт хууль тогтоох, хүний эрхийг дээдлэн хүндэтгэх ажиллагааг хянах, урамшуулах:
- Нийгэмд бүхэлд нь хамаатай аюулгүй байдлын энэхүү чухал асуудлуудыг улс төрийн хэлэлцэх асуудлын нэг болгох;
- Сургалт, семинар явуулснаар парламентын мэдлэг, ур чадварыг бий болгох чадавхийг нэмэгдүүлэх;
- Аюулгүй байдлын салбарын бодлого, батлан хамгаалах төсөв, төсвийн бүрдэлт, эх сурвалжийг бий болгоход засгийн газрын баримталж байгаа бодлогын талаар мэргэжлийн хүмүүст өөр өөр санал бодол хэлэх боломж олгох, олон нийтийн хэлэлцүүлэг хийх, бодлогын чанартай асуудлаар өөр боломжтой хувилбарыг бий болгох;
- Үндэсний аюулгүй байдлын бодлогын талаар гаргасан шийдвэр, түүний хэрэгжилтийг хэлэлцэх;
- Олон нийтийн боловсролыг сайжруулах, олон нийтийн ашиг сонирхлыг хөндсөн асуудалд ард түмний альтернатив хэлэлцүүлэг явуулах.

2. Хараат бус хэвлэл, мэдээллийн үр нөлөөг дээшлүүлэх

Хараат бус мэдээллийн хэрэгсэл нь олон нийт, тэдний улс төрийн төлөөлөл мэдээлэл сайтай байж шийдвэр гаргахад тус дэмжлэг болдог. Мэдээллийн хэрэгсэл үндэсний аюулгүй байдлын салбарын ардчилсан хяналт, ил тод байдлыг сайжруулах, аюулгүй байдлын асуудлаар олон нийттэй харилцаатай байхад нь УИХ-д тусална.

Ардчилал, сайн засаглалын үүднээс авч үзвэл, хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл аюулгүй байдлын талаарх асуудлаар олон нийтийн ашиг сонирхол бүхий мэдээлэл цуглуулах, түгээх эрхтэй бөгөөд мэдээлэл нь үнэн зөв, нягт нямбай, шударга байх ёстой.

3. Бичиг баримтыг олон нийтийн хүртээл болгох нь

Сайн засаглалын зарчмын дагуу парламентын түвшинд хэлэлцэж буй гол асуудлуудын талаар олон нийт мэдээлэлтэй байснаар ардчилсан хяналт үр өгөөжтэй байна.

Аюулгүй байдлын салбарт олон нийтэд хүртээмжтэй, нээлттэй байж болох төрөл бүрийн мэдээлэл, мэдээ баримт, бичиг баримтыг ойлгомжтой хэлбэрээр түгээх. Доорх бичиг баримт нээлттэй байж болох юм. Үүнд:

- Үндэсний аюулгүй байдлын бодлого зэрэг стратегийн ач холбогдол бүхий бичиг баримтууд;
- Батлан хамгаалах төсөв (нууц төсвийг хамруулалгүйгээр);
- УИХ-аар хэлэлцсэн аюулаас хамгаалах салбартай холбогдол бүхий голлох хэлэлцүүлэг, шийдвэр, санал, хууль тогтоомжийн талаар хэвлэл, мэдээллийн хэрэгслээр цацсан мэдээ мэдээлэл;
- Аюулгүй байдлын салбарын асуудлаарх УИХ, Байнгын хорооны хуралдаан, хэлэлцүүлгийг (хаалттай хуралдаанаас бусад) дамжуулан мэдээлэх, ингэхдээ хаалттай хуралдаанаар хэлэлцэх асуудал, болох цаг хугацааг мэдээлэх,
- Аюулгүй байдлын асуудлаарх УИХ-ын шалгалтын тухай мэдээ, мэдээлэл,
- Аюулгүй байдлыг хангах албадын үйл ажиллагаа хэрхэн явагдаж буй талаар гаргасан УИХ-ын жилийн илтгэл, тайлан,
- Аюулгүй байдлын салбарын талаар ерөнхий аудитын тавьсан тайлан. Ингэхдээ зарим нэг онцгой үйл ажиллагааны тухай илтгэлийг оруулахгүй байж болох ба дээрх илтгэлийг сонгогдсон хороодод өгөхийг шаардах, ерөнхий аудитын тайлангийн дагуу Засгийн газраас авсан арга хэмжээний жагсаалт,
- Олон улсын, улс хоорондын гэрээний талаарх мэдээлэл,
- Аюулгүй байдлын асуудлын талаар (төсөв, олон улсын байгууллагын гишүүн болох, цэрэг татлага, цэргийн зориулалттай худалдаа г.м.) УИХ-ын гишүүн, жигүүр тус бүрийн санал өгсөн байдлын тухай мэдээлэл,
- Мэдээллийн эрх чөлөөний талаарх хууль тогтоомжийг батлах.

4. УИХ-ын үйл ажиллагаанд олон нийтийг оролцуулах

Зөвхөн УИХ-аас, эсвэл Засгийн газраас олон нийт рүү хандсан нэг талын урсгалтай мэдээллийн үр өгөөж муу байдаг. Тиймээс олон нийтэд аюулгүй байдлын асуудлаар өөрсөдтэй нь санал солилцох боломжийг УИХ бий болгох шаардлагатай. Хоёр талын мэдээлэл, харилцаа холбоо дараахь үр дүнд хүргэнэ.

- Олон нийтийн оролцоо, байнгын хяналтыг бий болгоно.
- Парламентын үйл ажиллагаанд олон нийтийн итгэх итгэлийг нэмэгдүүлнэ.
- Удирдлагын буруутай үйл ажиллагааг хянах боломжтой болно.
- Хууль тогтоомж, төр засгийн бодлогыг хууль ёсны болгон, олон нийтийн дэмжлэг авахад дөхөмтэй болгож, ардчиллыг тогтворжуулна.

Хоёр талын мэдээллийн харилцааг УИХ-ын мэдээлэл, сонсгол хийх, мэдээллээр хангах ажиллагааг хянах, телевизийн ярилцлага хийх, УИХ-ын

судалгааны албанаас тухайлан бэлтгэсэн мэдээллийг хороодын гишүүдэд түгээх зэрэг хэлбэрээр бий болгож болно.

Уриалгыг Монгол Улсын Үндсэн Хууль, ил тод байх талаар авсан Монголын Засгийн газрын амлалтууд, энэ төслийн үйл ажиллагааны үр дүн, Парламент хоорондын холбоо, Женев дэх Зэвсэгт хүчинд ардчилсан хяналт тавих төвөөс хамтран Парламентийн гишүүдэд зориулан хэвлэсэн гарын авлагыг иш үндэс болгон боловсруулж, “Төрийн нууц ба мэдээллийн эрх чөлөө” дугуй ширээний ярилцлагад оролцогсад бид УИХ-ын гишүүдэд хандан ӨӨРЧЛӨЛТӨД ДУУДАЖ БАЙНА.

Улаанбаатар хот

2006.12.20